

Η κλιματική αλλαγή ως κατάσταση ανάγκης*

Μία επίκαιρη αναβίωση της συζήτησης για την πολιτική ανυπακοή

Ιωάννης Κ. Μοροζίνης

Δικηγόρος, LL.M., Δ.Ν.

Ειδικός Επιστήμων Νομικής Σχολής Δ.Π.Θ.

Περιεχόμενα

I. Εισαγωγή: Η απόρριψη της τριτάμυνας για την προστασία υπερατομικών εννόμων αγαθών στην περίπτωση «Gloria»	22
II. Η σύγχρονη πολιτική ανυπακοή για την υπεράσπιση του περιβάλλοντος	24
1. Από την περίπτωση «Gloria» στην περίπτωση «Federer»: Οι αποφάσεις των ελβετικών δικαστηρίων για την πολιτική ανυπακοή των κλιματικών ακτιβιστών	24
1.1. Η περίπτωση «Federer» (Λωζάνη).....	24
1.2. Η περίπτωση της «ματωμένης παλάμης» (Γενεύη).....	26
2. Η ελληνική εκδοχή: Η πολιτική ανυπακοή των Θεσπρωτών ενάντια στη ρύπανση του ποταμού Καλαμά	28
III. Προκείμενες για τη δογματική προσέγγιση του ζητήματος	29
1. Η παραδοσιακή δογματική της πολιτικής ανυπακοής.....	29
2. Ο υπερατομικός χαρακτήρας του εννόμου αγαθού «περιβάλλον».....	34
IV. Η κλιματική αλλαγή ως κίνδυνος που θεμελιώνει κατάσταση ανάγκης υπό το πρίσμα μίας συγκριτικής θεώρησης των διατάξεων του ελληνικού, του ελβετικού και του γερμανικού ποινικού δικαίου	36
1. Κατάσταση ανάγκης λόγω κινδύνου που απειλεί ατομικά έννομα αγαθά των δραστών ή/και τρίτων;	36
2. Κατάσταση ανάγκης λόγω κινδύνου που απειλεί το υπερατομικό έννομο αγαθό του περιβάλλοντος;	46
3. Πλάνη περί τις πραγματικές προϋποθέσεις της κατάστασης ανάγκης;	58
V. Η έλλειψη προληπτικής αναγκαιότητας για την επιβολή ποινής ως διέξοδος στο πρόβλημα της πολιτικής ανυπακοής	59
VI. Επιμύθιο	67

* Τον συνάδελφο Δημήτριο Τσιλίκη, Μ.Δ.Ε., υπ. Δ.Ν., ευχαριστώ θερμά για το ερέθισμα και την αποστολή πολύτιμου υλικού σχετικά με το ελβετικό ποινικό δίκαιο.

I. Εισαγωγή: Η απόρριψη της τριτάμυνας για την προστασία υπερατομικών εννόμων αγαθών στην περίπτωση «Gloria»

1. Η περίπτωση «Gloria» αποτελεί ένα από τα κλασικότερα σχολικά παραδείγματα, με τα οποία διδάσκεται η προβληματική της άμυνας και της κατάστασης ανάγκης, όταν η υπό κρίση πράξη προσβολής ενός εννόμου αγαθού λαμβάνει χώρα επί σκοπώ διάσωσης υπερατομικών εννόμων αγαθών¹. Πήρε το όνομά της από έναν ομώνυμο γερμανικό κινηματογράφο που πρόβαλε έργα πορνογραφικού περιεχομένου. Κατά τη διάρκεια της προβολής της πορνογραφικής ταινίας «Η αμαρτωλή» το έτος 1951 ο κατηγορούμενος εισήλθε στον κινηματογράφο επικεφαλής ομάδας 15 νέων ανδρών, έριψε 40 - 50 φιαλίδια με δύσοσμο αέριο και προκάλεσε έτσι τη διακοπή της προβολής της ταινίας για 15 λεπτά περίπου. Του ασκήθηκε ποινική δίωξη για παράνομη βία, απαλλάχθηκε αρχικά από το Εφετείο του Düsseldorf (LG Düsseldorf), αλλά το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Ακυρωτικό Δικαστήριο (BGH) ανέτρεψε την απόφαση αυτή κατόπιν ασκήσεως αναιρέσεως από την εισαγγελία με την περίφημη απόφαση της 02.10.1953². Σύμφωνα με το Γερμανικό Ακυρωτικό: «Κατά τη θεωρία και τη νομολογία έννομα αγαθά του κράτους ως φορέα της κρατικής εξουσίας δεν είναι κατά κανόνα επιδεκτικά υπεράσπισης με άμυνα από τον πολίτη» («Nach Lehre und Rspr. sind Güter, die nur dem Staate als Träger der Staatshoheit zustehen, für den Staatsbürger regelmäßig nicht wehrfähig»)³. Συνεπώς, συνέχισε το Γερμανικό Ακυρωτικό, δεν μπορεί να αντιτάξει άμυνα ο πολίτης κατά της προβολής έργων που προκαλούν διατάραξη της δημόσιας τάξης, επειδή προσβάλλουν τα ήθη και το θρησκευτικό συναίσθημα, εκτός αν συμπροσβάλλονται και συγκεκριμένα δικαιώματά του (δηλαδή ατομικά έννομα αγαθά του): δεν επιτρέπεται, δηλαδή, τριτάμυνα υπέρ του κράτους⁴.
2. Έκτοτε παγιώθηκε η θέση ότι δεν χωρεί άμυνα για την προστασία υπερατομικών εννόμων αγαθών και η σχετική προβληματική μετατέθηκε στο πεδίο της κατάστασης ανάγκης⁵. Ωστόσο, στην ίδια απόφαση, που συνήθως μνημονεύεται στο πλαίσιο της προβληματικής της τριτάμυνας, το Γερμανικό Ακυρωτικό δέχτηκε επίσης ότι δεν συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις της κατάστασης ανάγκης κατά την § 54 StGB a.F., όπου συνήθως υπάγονταν οι περιπτώσεις προσβολής εννόμων αγαθών αμέτοχων τρίτων⁶.

1. Βλ. την παρουσίαση της σε *Μυλωνόπουλο*, Εφαρμογές Ποινικού Δικαίου, 1997 (εφεξής: Εφαρμογές), σ. 44 επ.

2. BGHSt 5, 245 = BGH NJW 1954, 438.

3. BGH NJW 1954, 438.

4. BGH NJW 1954, 438.

5. Πρβλ. ιδίως *Μυλωνόπουλο*, Εφαρμογές, σ. 45-46.

6. BGH NJW 1954, 438. Η κατάσταση ανάγκης προβλεπόταν τότε στο γερμανικό θετικό δίκαιο μόνον ως λόγος συγγνώμης και όχι ως λόγος άρσης του αδικού (βλ. *Roxin/Greco*, Strafrecht - Allgemeiner Teil I⁵, 2020 [εφεξής: *Roxin/Greco*, AT I⁵], § 16 Rn.

1). Είχε όμως ήδη αναπτυχθεί ως λόγος άρσης του αδικού πέραν του τεθειμένου δικαίου (βλ. σχετικώς *Welzel*, Das Deutsche

3. Στο πλαίσιο της σύγχρονης δογματικής οι απόψεις σχετικά με την υπαγωγή της υπεράσπισης υπερατομικών εννόμων αγαθών από ιδιώτες στην κατάσταση ανάγκης που αίρει το άδικο ποικίλουν, ανάλογα και με τη γραμματική διατύπωση των οικείων διατάξεων, η οποία εμφανίζει διαφορές, ακόμη και μεταξύ των δικαίων που ανάγονται στην κοινή γερμανική μήτρα του ηπειρωτικού κύκλου (βλ. κατωτ. υπό IV.). Βέβαιον είναι όμως ότι η κατάσταση ανάγκης ως λόγος άρσης του αδικού παραδοσιακά δεν καλύπτει τις λεγόμενες πράξεις «πολιτικής ανυπακοής» (κατωτ, υπό III. 1.).
4. Το ζήτημα της υπεράσπισης υπερατομικών εννόμων αγαθών ή γενικότερων, πανανθρώπινων αξιών διά της προσβολής ατομικών εννόμων αγαθών τρίτων κατέστη λίαν προσφάτως ιδιαίτερα επίκαιρο σε δύο υποθέσεις που ήχθησαν προς κρίση ενώπιον των ελβετικών ποινικών δικαστηρίων. Η δραστηριότητα των περιβαλλοντικών ακτιβιστών ενόψει του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής εξαιτίας της υπερθέρμανσης του πλανήτη από τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα προκάλεσε έτσι την επίκαιρη αναβίωση της δογματικής συζήτησης για τη δικαιολόγηση πράξεων πολιτικής ανυπακοής διά των διατάξεων περί κατάστασης ανάγκης, η οποία είχε διεξαχθεί με μεγάλη ένταση στο γερμανικό χώρο κατά τη δεκαετία του 1980 λόγω της κορύφωσης του πασιφιστικού κινήματος⁷. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν η πάροδος του χρόνου (περίπου επτά δεκαετίες από τη δράση των ακτιβιστών υπέρ των «ηθών», όπως στην περίπτωση «Gloria», και περίπου τέσσερις δεκαετίες από την έξαρση των πασιφιστικών ακτιβιστών ενεργειών της δεκαετίας του 1980⁸) επιβάλλει μία αναθεώρηση των παραδοσιακών δογματικών παραδοχών.
5. Στο παρόν επιλέγεται μία συγκριτική θεώρηση των ελληνικών, γερμανικών και ελβετικών διατάξεων περί κατάστασης ανάγκης. Η συγκριτική παρατήρηση των τριών αυτών δικαίων του ηπειρωτικού κύκλου είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, διότι, μολονότι εκκινούν από την ίδια δογματική αφετηρία, οι διατάξεις τους έχουν μία λεπτή διαφορά στη διατύπωσή τους, η οποία φαίνεται να ασκεί αποφασιστική επιρροή στην υπαγωγή σε αυτές της υπεράσπισης υπερατομικών εννόμων αγαθών, όπως του περιβάλλοντος.

Strafrecht¹¹, 1969, S. 90 ff., 179 ff.)

7. Πρβλ. *Andrés Payer*, Klimawandel als strafrechtlicher Notstand, *sui-generis* 2020, 228.

8. Πρβλ. *Roxin*, Strafrechtliche Bemerkungen zum zivilen Ungehorsam, in: *Festschrift für Schüler - Springorum*, 1993, S. 441· *Payer*, *sui-generis* 2020, 227.

II. Η σύγχρονη πολιτική ανυπακοή για την υπεράσπιση του περιβάλλοντος

1. Από την περίπτωση «Gloria» στην περίπτωση «Federer»: Οι αποφάσεις των ελβετικών δικαστηρίων για την πολιτική ανυπακοή των κλιματικών ακτιβιστών⁹

6. Με δύο αποφάσεις που εκδόθηκαν το 2020 ένα πρωτοβάθμιο δικαστήριο στη Λωζάνη και ένα δευτεροβάθμιο δικαστήριο στη Γενεύη, αντίστοιχα, αναγνώρισαν την κλιματική αλλαγή ως έναν άμεσο κίνδυνο, ικανό να θεμελιώσει μια κατάσταση ανάγκης σύμφωνα με το άρθρο 17 του Ελβετικού Ποινικού Κώδικα (ή έστω μία νομιζόμενη κατάσταση ανάγκης). Το άρθρο 17 του Ελβετικού Ποινικού Κώδικα (StGB, εφεξής ελβΠΚ) προβλέπει την κατάσταση ανάγκης που αίρει τον άδικο χαρακτήρα της πράξης και έχει ως εξής: «Όποιος τελεί μία ποινικώς κολάσιμη πράξη για να διασώσει έννομο αγαθό δικό του ή άλλου προσώπου από έναν άμεσο, άλλως αναπότρεπτο κίνδυνο, δεν πράττει άδικα, εφόσον έτσι προστατεύει υπέρτερης αξίας συμφέροντα» („Wer eine mit Strafe bedrohte Tat begeht, um ein eigenes oder das Rechtsgut einer anderen Person aus einer unmittelbaren, nicht anders abwendbaren Gefahr zu retten, handelt rechtmässig, wenn er dadurch höherwertige Interessen wahrt.“). Αμφότερες οι υποθέσεις αφορούσαν παράνομες εκδηλώσεις διαμαρτυρίας κατά των επενδύσεων σε ορυκτά καύσιμα, στις οποίες προέβαινε η γνωστή ελβετική Τράπεζα “Crédit Suisse”. Στις υποθέσεις αυτές εκδόθηκαν μάλιστα αντικρουόμενες τελεσίδικες αποφάσεις, ώστε το θέμα εκκρεμεί ήδη ενώπιον του Ελβετικού Ομοσπονδιακού Ακυρωτικού Δικαστηρίου. Τα πραγματικά περιστατικά και το διαδικαστικό ιστορικό των δύο υποθέσεων έχουν εν συντομία ως εξής:

1.1. Η περίπτωση «Federer» (Λωζάνη)

7. Στη Λωζάνη δώδεκα κλιματικοί ακτιβιστές κατηγορήθηκαν για διατάραξη οικιακής ειρήνης (ά. 186 ελβΠΚ), αφού διοργάνωσαν έναν συμβολικό αγώνα αντισφαίρισης σε ένα από τα υποκαταστήματα της τράπεζας Crédit Suisse. Στις 22 Νοεμβρίου 2018 περίπου 24 μέλη του Κινήματος για την Κλιματική Δράση της Λωζάνης επισκέφθηκαν με αθλητική περιβολή ένα υποκατάστημα της Crédit Suisse. Μόλις εισήλθαν στο χώρο ανάρτησαν ένα πανό με την επιγραφή: «*H Crédit Suisse καταστρέφει το κλίμα. Ρότζερ το υποστηρίζεις;*», έστησαν ένα δίκτυ και προσομοίωσαν έναν αγώνα αντισφαίρισης, προκειμένου να διαμαρτυρηθούν, επειδή η γνωστή ελβετική τράπεζα επωφελείται της θετικής εικόνας του παγκοσμίως γνωστού

9. Οι περιλήψεις που ακολουθούν ελήφθησαν κατά βάση από την *Saskia Stucki*, *Judicial Courage in the Face of Climate Crisis and State Inaction* (<https://verfassungsblog.de/in-defence-of-green-civil-disobedience/>) και από το σχετικό δημοσίευμα του *Antonio Fumagalli* στη *Neue Zürcher Zeitung* της 14.01.2020. Συμπληρώθηκαν δε με περαιτέρω στοιχεία, χρήσιμα για την ανάλυση που ακολουθεί, από τα κείμενα των τεσσάρων αποφάσεων, τα οποία είναι ελεύθερα προσπελάσιμα στην γαλλική γλώσσα και μπορούν να μεταφορτωθούν μέσω υπερσυνδέσμων από την ανωτέρω δημοσίευση της *Stucki*. Βλ. επίσης τις σύντομες περιλήψεις του ιστορικού των αποφάσεων από τον *Payer*, *sui-generis* 2020, 228.

αντισφαιριστή *Roger Federer*, μέσω του οποίου διαφημίζεται, ενώ ταυτόχρονα επενδύει σε τεχνολογίες και εταιρείες που βλάπτουν το περιβάλλον. Κατά τη διάρκεια της διαμαρτυρίας δεν εμπόδισαν τους πελάτες να προβούν σε συναλλαγές, αλλά δυσκόλεψαν την πρόσβασή τους στα Αυτόματα Ταμειολογιστικά Μηχανήματα. Μολονότι οι παρόντες πελάτες της Τράπεζας αντιμετώπισαν το δρώμενο με χαμόγελο, η τοπική εισαγγελία εξέδωσε ποινική διαταγή κατά δώδεκα ακτιβιστών, λαμβανομένης υπόψη και της ήσσονος βαρύτητας του αδικήματος¹⁰. Εκείνοι άσκησαν αντιρρήσεις κατ' αυτής και η υπόθεση παραπέμφθηκε στο ακροατήριο του αρμοδίου δικαστηρίου. Με την από 13 Ιανουαρίου 2020 απόφασή του το **πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Λωζάνης** (Tribunal de police) αθώωσε τους κατηγορούμενους, επειδή κατά την άποψή του συνέτρεχε λόγος άρσης του αδικού των πράξεων τους και συγκεκριμένα κατάσταση ανάγκης κατά το άρθρο 17 του ελβΠΚ. Το δικαστήριο δέχτηκε μάλιστα ότι, δεδομένων των αδιαμφισβήτητων επιστημονικών αποδείξεων, η κλιματική αλλαγή θέτει έναν άμεσο κίνδυνο για την υγεία και τη ζωή, μεταξύ άλλων, και των νέων ακτιβιστών κατηγορουμένων και υποστήριξε ότι, προκειμένου να αποφευχθεί η επικείμενη κλιματική καταστροφή και να περιοριστεί η υπερθέρμανση του πλανήτη στο προτεινόμενο από την Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC) κατώτατο όριο των 1,5° C, πρέπει να αναληφθεί άμεση δράση. Το δικαστήριο επισήμανε ότι εξαιτίας των ανεπαρκών μέτρων που έλαβε η κυβέρνηση η Ελβετία δεν πρόκειται άμεσα να επιτύχει τους στόχους της Συμφωνίας των Παρισίων για το κλίμα της 12.12.2015, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται και από τους Ελβετούς κλιματολόγους (οι οποίοι καταγγέλλουν, μεταξύ άλλων, «το χάσμα που υπάρχει ανάμεσα στις δεσμεύσεις που απορρέουν από τη συμφωνία των Παρισίων αφενός και την ικανότητα και προθυμία των αρμόδιων οργάνων να τις εφαρμόσουν στην πράξη»). Το κρίσιμο νομικό ζήτημα που τέθηκε εν προκειμένω ήταν η αναγκαιότητα του μέσου, ήτοι αν η παράβαση του νόμου ήταν αναγκαία, επειδή δεν ήταν διαθέσιμη καμία εναλλακτική νόμιμη οδός. Το δικαστήριο έλαβε υπόψη τέσσερις υποθετικές νόμιμες εναλλακτικές λύσεις, όλες εκ των οποίων θεωρήθηκαν μάταιες στη συγκεκριμένη περίπτωση:

- i. Νόμιμες διαδηλώσεις σε δημόσιο χώρο: Πιθανόν να μην είχαν επιτραπεί και σίγουρα δεν θα προσέλκυαν το ενδιαφέρον των μέσων μαζικής ενημέρωσης σε βαθμό τέτοιο, ώστε να προκληθεί πίεση εκ μέρους της κοινής γνώμης.
- ii. Επίσημη διαβούλευση με την τράπεζα: Την είχαν επιχειρήσει τόσο οι ακτιβιστές, όσο και άλλες μη κυβερνητικές οργανώσεις, αλλά εις μάτην (η τράπεζα δεν αποκρίθηκε ποτέ σε τέτοιου είδους αιτήματα).
- iii. Πολιτικά μέσα: Το δικαστήριο υποστήριξε ότι η πολιτική οδός (η οποία μέχρι τότε είχε αποδειχθεί βραδεία και ανεπαρκής σε αυτόν τον τομέα) δεν διαθέτει άλλα κατάλληλα μέσα για την αντιμετώπιση των έκτακτων συνθηκών που δημιουργεί η κλιματική αλλαγή.

10. Πρβλ. τα άρθρα 409 επ. για το νέο χρήσιμο θεσμό που εισήχθη με το νέο ΚΠΔ 2019.

iv. Δικαστικά μέσα: Μολονότι υπάρχει νομικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, αυτό προς το παρόν δεν τυγχάνει σεβασμού και εφαρμογής σε επαρκή βαθμό, και επιπλέον δεν μπορεί να επιβληθεί η εφαρμογή του από τους ακτιβιστές.

Το δικαστήριο κατέληξε έτσι στο συμπέρασμα ότι δεν υπήρχε κανένα νόμιμο εναλλακτικό μέσο στη διάθεση των ακτιβιστών και οι πράξεις τους ήταν ως εκ τούτου δικαιολογημένες.

8. Ωστόσο, η δικαστική αυτή κρίση ανατράπηκε λίγους μήνες αργότερα κατόπιν ασκήσεως εφέσεως από την εισαγγελία. Με την από 22 Σεπτεμβρίου 2020 απόφασή του το **Ποινικό Εφετείο του Καντονιού Βωντ** (Cour d' appel) απέρριψε τον ισχυρισμό περί κατάστασης ανάγκης και ιδίως επισήμανε ότι οι πράξεις των κατηγορουμένων παραβίαζαν την αρχή της απόλυτης επικουρικότητας (του επαχθέστερου μέσου) που προϋποθέτει η άρση του αδίκου κατά το άρθρο 17 ελβΠΚ, ενόψει ιδίως της πληθώρας των συνταγματικά κατοχυρωμένων θεσμών άμεσης δημοκρατίας που ισχύουν στην Ελβετία. Δέχτηκε πάντως ότι συντρέχει παρών και άμεσος κίνδυνος για ατομικά έννομα αγαθά, ο οποίος απορρέει από την ανθρωπογενή κλιματική αλλαγή. Ο συγκεκριμένος κίνδυνος δεν υπήρξε όμως κατά την άποψη του δικαστηρίου άλλως αναπότρεπτος, διότι υπήρχε πληθώρα νόμιμων εναλλακτικών μέσων για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης, ενώ τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν (κατάληψη του χώρου και διατάραξη των εργασιών της τράπεζας) δεν ήταν ευθέως πρόσφορα για την αποτροπή της υπερθέρμανσης του κλίματος. Το δευτεροβάθμιο δικαστήριο καταδίκασε έτσι για διατάραξη οικιακής ειρήνης τους ακτιβιστές, ενώ αναγνώρισε την ελαφρυντική περίπτωση των μη ταπεινών αιτίων μόνο σε δύο από αυτούς, οι οποίοι αποχώρησαν οικειοθελώς από το υποκατάστημα της Τράπεζας, όταν κλήθηκαν προς τούτο από τα όργανα της τάξης, και όχι στους λοιπούς, οι οποίοι δεν αποχώρησαν οικειοθελώς, αλλά προέβαλαν παθητική καθιστική αντίσταση και ως εκ τούτου χρειάστηκε να τους σηκώσουν και να τους μεταφέρουν έναν έναν εκτός του καταστήματος οι αστυνομικοί που επιλήφθηκαν του συμβάντος. Κατά της απόφασης αυτής ασκήθηκε αναίρεση ενώπιον του Ελβετικού Ομοσπονδιακού Ακυρωτικού Δικαστηρίου.

1.2. Η περίπτωση της «ματωμένης παλάμης» (Γενεύη)

9. Σε μία παρόμοια υπόθεση που ήχθη ενώπιον των ποινικών δικαστηρίων της Γενεύης ο κατηγορούμενος ήταν ένας ακτιβιστής που συμμετείχε σε μία νόμιμη διαδήλωση για την κλιματική αλλαγή, η οποία έλαβε χώρα στις 13.10.2018 στη Γενεύη. Κατά τη διάρκεια της πορείας αποσπάστηκε μαζί με άλλα άγνωστα άτομα από το σώμα των διαδηλωτών και κηλίδωσαν με ψεκαστίρες κόκκινης μπογιάς την πρόσοψη ενός υποκαταστήματος της Crédit Suisse κατά τρόπον, ώστε να σχηματίζονται κόκκινα (scil. ματωμένα) αποτυπώματα παλάμης. Ο ακτιβιστής, που κατηγορήθηκε για φθορά ξένης ιδιοκτησίας (ά. 144 ελβΠΚ), ομολόγησε την πράξη του, χαρακτηρίζοντάς την ως πράξη πολιτικής ανυπακοής.

Στην απολογία του υποστήριξε ότι διά της πράξεως αυτής ήθελε να επιφέρει πλήγμα στην εικόνα της τράπεζας. Οι κόκκινες παλάμες συμβόλιζαν το αίμα των διαφόρων θυμάτων της υπερθέρμανσης του πλανήτη και διά της αποτυπώσεώς τους στο κτίριο υποδεικνύονταν οι ένοχοι γι' αυτή. Ωστόσο η μογιά δεν μπορούσε να καθαριστεί τελικά τόσο εύκολα και το κόστος αποκατάστασης των φθορών ανήλθε στο ποσό των 2.252,03 ελβετικών φράγκων. Με την από 20 Φεβρουαρίου 2020 απόφαση του **πρωτοβαθμίου δικαστηρίου της Γενεύης** (Tribunal de police), αφού απορρίφθηκε ο ισχυρισμός του κατηγορουμένου περί κατάστασης ανάγκης, τον οποίο στήριξε μεταξύ άλλων στο νομολογιακό προηγούμενο της ανωτέρω από 13 Ιανουαρίου 2020 απόφασης του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου της Λωζάνης, κηρύχθηκε αυτός ένοχος φθοράς ξένης ιδιοκτησίας και καταδικάστηκε σε χρηματική ποινή δέκα ημερησίων μονάδων, προσδιορίστηκε δε το ύψος της ημερήσιας μονάδας σε 30 ελβετικά φράγκα. Το δικαστήριο υπογράμμισε ότι η κλιματική αλλαγή δεν συνιστά άμεσο και παρόντα κίνδυνο υπό την έννοια του άρθρου 17 ελβΠΚ και περαιτέρω η αποτύπωση ματωμένων παλαμών στην πρόσοψη της τράπεζας δεν συνιστά πρόσφορο και αναγκαίο μέσο για την αποτροπή της υπερθέρμανσης του πλανήτη, αφού υπήρχαν άλλα νόμιμα εναλλακτικά μέσα για την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σχετικά με την κλιματική αλλαγή.

10. Με την από 14 Οκτωβρίου 2020 απόφασή του το ποινικό Εφετείο του Καντονιού της Γενεύης (Cour de justice), ανέτρεψε κατόπιν ασκήσεως εφέσεως την απόφαση αυτή και αθώωσε τον κατηγορούμενο ακτιβιστή, δεχόμενο ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις κατάστασης ανάγκης, άλλως νομιζόμενης κατάστασης ανάγκης. Αφού αφιέρωσε εκτεταμένες αναπτύξεις στις διεθνείς συμφωνίες για την αποτροπή της κλιματικής αλλαγής, τις οποίες έχει κυρώσει η Ελβετία, και επισήμανε ότι η Ελβετία δεν θα επιτύχει τους δεσμευτικούς στόχους που απορρέουν από τη Συμφωνία των Παρισίων, επιβεβαίωσε (όπως και τα δικαστήρια που εξέδωσαν τις τρεις προηγούμενες αποφάσεις) ότι σύμφωνα με την κρατούσα στη νομολογία και στη θεωρία άποψη η επίκληση της κατάστασης ανάγκης χωρεί μόνο για την προστασία ατομικών και όχι συλλογικών εννόμων αγαθών, όπως μεταξύ άλλων η δημόσια υγεία, η βιοποικιλότητα και το περιβάλλον. Πλην όμως διευκρίνισε ότι η απειλή της κλιματικής αλλαγής συνιστά παρόντα, άμεσο και συγκεκριμένο κίνδυνο για κάποια από τα πιο σημαντικά ατομικά έννομα αγαθά, και ιδίως για τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα και την ιδιοκτησία και τόνισε ότι η σοβαρότητα της κατάστασης επιτείνεται από τα καθυστερημένα και ανεπαρκή μέτρα που λαμβάνει η κυβέρνηση. Συγκεκριμένα, το δικαστήριο επισήμανε ότι η πολιτική της κυβέρνησης για την κλιματική αλλαγή φαίνεται να ευνοεί τα προαιρετικά μέτρα, βασιζόμενη έτσι κυρίως στην εταιρική κοινωνική υπευθυνότητα, ενώ η ίδια η Crédit Suisse στην πράξη αύξησε εντωμεταξύ τις επενδύσεις της σε ορυκτά καύσιμα και αρνήθηκε να απαντήσει στις επιστολές και τα αιτήματα των ακτιβιστών. Το δικαστήριο δέχθηκε ότι ο συγκεκριμένος δράστης δεν είχε δόλο να επιφέρει μη ευχερώς αποκαταστάσιμη φθορά, αλλά πίστευε

ότι η μογιά καθαρίζεται εύκολα, και δεν μπορούν να του καταλογιστούν οι αντικειμενικές υπερβάσεις του κοινού σχεδίου που τέλεσαν οι λοιποί συναυτουργοί. Κατέληξε έτσι στο συμπέρασμα ότι τουλάχιστον από την οπτική γωνία του ακτιβιστή δεν υπήρχαν άλλες επιλογές πέρα από αυτή την πράξη πολιτικής ανυπακοής, προκειμένου να ασκήσει πίεση στην τράπεζα για εκούσια αποεπένδυση στα ορυκτά καύσιμα, ώστε να επιτευχθεί ο σκοπός της μείωσης της καμπύλης της υπερθέρμανσης του κλίματος που συντηρείται στα σημερινά επίπεδα λόγω της οικονομικής δραστηριότητας. Αυτό θα ίσχυε ακόμα και αν υποθετικά υπήρχαν διαθέσιμες νόμιμες εναλλακτικές λύσεις, καθώς ο κατηγορούμενος τελούσε σε καλή πίστη και ήταν πεπεισμένος ότι τέτοιες διαθέσιμες εναλλακτικές λύσεις δεν υπήρχαν, ώστε έδρασε υπολαμβάνοντας εσφαλμένα ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις της κατάστασης ανάγκης. Το δικαστήριο σημείωσε επίσης ότι οι ενέργειες των ακτιβιστών που έλαβαν χώρα τον Οκτώβριο και το Νοέμβριο του έτους 2018 είχαν ως αποτέλεσμα την αλλαγή πολιτικής της παθούσας τράπεζας κατά το επόμενο έτος. Η απόφαση αυτή εκδόθηκε μάλιστα εν επιγνώσει της εντωμεταξύ εκδοθείσας αντίθετης απόφασης του Εφετείου του Καντονιού Βωντ.

11. Συνεπώς το Ελβετικό Ομοσπονδιακό Ακυρωτικό Δικαστήριο καλείται πλέον να επιλύσει τη διαφωνία των εφετείων των δύο γαλλόφωνων καντονιών για το καινοφανές ζήτημα, αν η κλιματική αλλαγή συνιστά *άμεσο και άλλως αναπότρεπτο κίνδυνο* που μπορεί να θεμελιώσει κατάσταση ανάγκης και να δικαιολογήσει προσβολές ατομικών εννόμων αγαθών εκείνων που συμβάλλουν, έστω εμμέσως και μακροπρόθεσμα διά των επενδύσεών τους, στην προσβολή του περιβάλλοντος. Οι προοπτικές εμφανίζονται ωστόσο δυσοίωνες για τους περιβαλλοντικούς ακτιβιστές, αφού στο παρελθόν (πριν δύο δεκαετίες) το ελβετικό Ακυρωτικό είχε απορρίψει τη δυνατότητα επίκλησης των διατάξεων περί κατάστασης ανάγκης ως επιχείρημα υπέρ των οικολόγων ακτιβιστών, υποστηρίζοντας ότι σε μία δημοκρατική έννομη τάξη, οι πολιτικοί και ιδεολογικοί προβληματισμοί θα πρέπει κυρίως να επιδιώκονται με τα συνηθισμένα πολιτικά και νομικά μέσα¹¹.

2. Η ελληνική εκδοχή: Η πολιτική ανυπακοή των Θεσπρωτών ενάντια στη ρύπανση του ποταμού Καλαμά

12. Η άποψη που υποστηρίχθηκε από το πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Λωζάνης και το Εφετείο της Γενεύης δεν είναι όμως πρωτόγνωρη για τα ελληνικά δεδομένα. Έχει γίνει δεκτή από την ελληνική νομολογία σε μία υπόθεση πράξεων πολιτικής ανυπακοής με στόχο την προστασία του περιβάλλοντος, η οποία κρίθηκε από το Εφετείο Κέρκυρας στις αρχές της δεκαετίας του 1990¹². Το 1988 οι κάτοικοι του νομού Θεσπρωτίας πληροφορήθηκαν ότι επίκειται η

11. BGE 129 IV 6.

12. ΤρΕφΚερκ 214/1991 ΠοινΧρ 1992, 311 με παρατ. Ν. Αίθου.

εφαρμογή μίας Κοινής Νομαρχιακής Απόφασης των Νομαρχών Ιωαννίνων και Θεσπρωτίας που είχε εκδοθεί το 1975 (προ δεκατριών ετών!) και προέβλεπε την απόρριψη των λυμάτων της πόλεως και του λεκανοπεδίου Ιωαννίνων στον ποταμό Καλαμά. Σε ένδειξη διαμαρτυρίας απέκλεισαν τότε σε διάφορα σημεία δρόμους του νομού Θεσπρωτίας με γεωργικούς ελκυστήρες, μηχανήματα έργων κλπ., καθώς και την πρόσβαση στο λιμάνι της Ηγουμενίτσας. Εν συνεχεία απέκλεισαν και την είσοδο στη Νομαρχία, εμποδίζοντας με απειλές βίας το Νομάρχη και τους υπαλλήλους να εισέλθουν στο κτίριο. Σε 55 από αυτούς ασκήθηκε ποινική δίωξη για παρακώλυση συγκοινωνιών και παράνομη βία. Το Τριμελές Εφετείο Κέρκυρας με την υπ' αριθμ. 214/1991 απόφασή του δέχθηκε ότι η εφαρμογή της συγκεκριμένης απόφασης θα είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή του οικοσυστήματος και του υδροβιότοπου του ποταμού Καλαμά και θα τον αχρήστευε ως πηγή υδρεύσεως, αρδεύσεως και ποτισμού θρεμμάτων των κατοίκων της Θεσπρωτίας. Συνήγαγε δε από αυτή την επικείμενη οικολογική καταστροφή κίνδυνο ζωής των κατοίκων, ο οποίος κατέστη άμεσος, όταν ανακοινώθηκε επισήμως η ενεργοποίηση της ως άνω Κ.Ν.Α. για την απόρριψη των λυμάτων των Ιωαννίνων στον ποταμό Καλαμά. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με την άποψη της πλειοψηφίας του δικαστηρίου, οι ως άνω πράξεις των κατηγορουμένων δεν ήταν άδικες λόγω κατάστασης ανάγκης κατά το άρθρο 25 § 1 ΠΚ, αφού έλαβαν χώρα για να αποτρέψουν τον ως άνω κίνδυνο.

Η μειοψηφία στην ως άνω απόφαση επισήμανε ότι για τις διοικητικές πράξεις υπάρχει η δυνατότητα άμεσης δικαστικής προστασίας του θιγομένου και στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν ανατράπηκε το κύρος της Κ.Ν.Α. (διά της ασκήσεως ενδίκων βοηθημάτων στα διοικητικά δικαστήρια), ώστε δεν μπορούσε να τύχει εφαρμογής η διάταξη περί κατάστασης ανάγκης του άρθρου 25 § 1 ΠΚ, διότι η παραδοχή ότι υπήρχε διοικητική πράξη, η οποία είχε νόμιμη ισχύ, απέκλειε την ύπαρξη κινδύνου. Η πλειοψηφία σημείωνε βέβαια ότι η συγκεκριμένη διοικητική πράξη έπασχε, επειδή δεν είχε προηγηθεί τεχνική μελέτη και ήταν (γενικώς και αορίστως) αντίθετη στο άρθρο 24 § 1 εδ. α' του Συντάγματος, το οποίο θεσπίζει υποχρέωση προστασίας του περιβάλλοντος από το κράτος.

III. Προκείμενες για τη δογματική προσέγγιση του ζητήματος

1. Η παραδοσιακή δογματική της πολιτικής ανυπακοής

13. Οι ως άνω αποφάσεις των ελβετικών δικαστηρίων υπάγουν, κατά περίπτωση ρητά ή υπόρρητα, τις περιπτώσεις των συμβολικών διαμαρτυριών κλιματικών ακτιβιστών σε μια παραδοσιακή δικαιοφιλοσοφική και ποινικοδογματική κατηγορία, γνωστή ως πολιτική ανυπακοή (ziviler Ungehorsam, civil disobedience). Οι ειδικές υποστάσεις που πραγματώθηκαν στις ως άνω περιπτώσεις, οι οποίες κρίθηκαν από τα ελβετικά δικαστή-

ρια και το Εφετείο Κέρκυρας, ανήκουν στις κλασικές περιπτώσεις αδικημάτων πολιτικής ανυπακοής (διατάραξη οικιακής ειρήνης, φθορά ξένης ιδιοκτησίας, παράνομη βία, παρακώλυση συγκοινωνιών): ομοίως η προστασία του περιβάλλοντος ανέκαθεν εντάσσεται στους ηθικοπολιτικούς στόχους των δραστών πράξεων πολιτικής ανυπακοής¹³.

14. Το κοινό χαρακτηριστικό όλων των περιπτώσεων πολιτικής ανυπακοής, ακόμη και αυτών που είναι αδιάφορες για το ποινικό δίκαιο, είναι ότι η παράβαση του κανόνα χρησιμοποιείται ως μέσο για την επιδίωξη ενός σκοπού¹⁴. Συνεπώς κρίσιμες για την συγκρότηση μίας ποινικής έννοιας της πολιτικής ανυπακοής είναι οπωσδήποτε η ποιότητα του μέσου και η ποιότητα του σκοπού. Κατά τον *Rawls* ως πολιτική ανυπακοή ορίζεται «μία δημόσια μη βίαιη, συνειδητή, όμως πολιτική πράξη που αντίκειται στο νόμο, η οποία πραγματοποιείται με το στόχο να προκληθεί μία αλλαγή στο νόμο ή στις πολιτικές της κυβέρνησης» (“... a public, nonviolent, conscientious yet political act contrary to law usually done with the aim of bringing about a change in the law or policies of the government”)¹⁵. Η παραδοσιακή δογματική κατηγορία της πολιτικής ανυπακοής, που εξετάζεται συνήθως στο πλαίσιο της άρσης του αδίκου λόγω κατάστασης ανάγκης, περιλαμβάνει ποινικά κολάσιμες πράξεις με ευγενή ηθικά ή πολιτικά κίνητρα, διά των οποίων εκδηλώνεται ειρηνική διαμαρτυρία για μία θεωρούμενη ως ανήθικη και καταστροφική, μεμονωμένη απόφαση της κρατικής εξουσίας, εκτείνεται δε από τη συμβολική διαμαρτυρία μέχρι παραβάσεις κανόνων δικαίου που προκαλούν αίσθηση¹⁶. Όταν η πράξη στρέφεται κατά της ισχύος του ίδιου του παραβιαζόμενου κανόνα γίνεται λόγος για άμεση πολιτική ανυπακοή, όταν δε (όπερ και το συνηθέστερο) η παράβαση του κανόνα λαμβάνει χώρα ως διαμαρτυρία εναντίον άλλων νομοθετικών πράξεων ή κρατικών αποφάσεων, πρόκειται για έμμεση πολιτική ανυπακοή¹⁷. Βασικά **εννοιολογικά στοιχεία της πολιτικής ανυπακοής** είναι η έλλειψη βίας και η ετοιμότητα του δράστη να υποστεί τις έννομες συνέπειες της πράξης του, δηλαδή την ποινική κύρωση, καθώς και ο συμβολικός χαρακτήρας της δημόσιας συνειδητής παράβασης του πρωτεύοντα ποινικού κανόνα¹⁸. Ο μη ειρηνικός χαρακτήρας της διαμαρτυρίας δεν ταυτίζεται όμως με την έννοια της βίας στο ποινικό δίκαιο, αλλά αναφέρεται σε ενέργειες

13. Πρβλ. *Schüler-Springorum*, Strafrechtliche Aspekte zivilen Ungehorsams, in: Glotz, Ziviler Ungehorsam im Rechtsstaat, 1983 (εφεξής: Aspekte), S. 85, 88· *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 442 f.

14. *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 76.

15. A theory of justice, 1999 (revised edition), pg. 320· έτσι και *Radtke*, Überlegungen zum Verhältnis von „zivilem Ungehorsam“ zur „Gewissenstat“, GA 2000, 19· LK-StGB/Rönnau, 13. Aufl., Vor §§ 32 ff. Rn. 140. Ο *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 79 θεωρεί πέραν τούτων ως εννοιολογικό συστατικό της πολιτικής ανυπακοής και την θεμελίωσή της επί ενός ηθικού κανόνα.

16. BVerfGE 73, 206 (250)· *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 79· *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 441 ff· Schönke/Schröder/Perron, 30. Aufl. 2019, StGB § 34 Rn. 41a· *Radtke*, GA 2000, 19 f· LG Dortmund NSTZ-RR 1998, 139 (140).

17. *Radtke*, GA 2000, 19 f· *Rawls*, A theory of justice, pg. 320, ο οποίος σημειώνει ότι η άμεση πολιτική ανυπακοή είναι συχνά αδύνατη λόγω της φύσεως της νομοθετικής πράξης ή κρατικής πολιτικής που αντιμάχεται ο δράστης.

18. *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 79· *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 441 f· *Radtke*, GA 2000, 19.

που εμφανίζουν κάποιο βαθμό επικινδυνότητας, όπως οι βιαιοπραγίες και οι επιθετικές ταραχές που στρέφονται κατά προσώπων ή πραγμάτων¹⁹. Επίσης, πρέπει να σημειωθεί ότι ο πολιτικός ανυπάκουος δράστης όχι μόνο συμμερίζεται εν γένει τις δικαιοπολιτικές αξιακές αναφορές, οι οποίες αποτελούν τη βάση της συνταγματικής έννομης τάξης, αλλά διά της πράξεώς του (θεωρεί ότι) αγωνίζεται για την επικράτησή τους²⁰. Κατά τον Rawls ο νόμος παραβιάζεται μεν, «αλλά η πίστη στο νόμο εκφράζεται διά του δημοσίου και μη βίαιου χαρακτήρα της πράξης», καθώς και από την ειλικρινή ετοιμότητα του δράστη «να αποδεχθεί τις έννομες συνέπειες για την συμπεριφορά του»²¹.

15. Στις περιπτώσεις αυτές όμως η **άρση του αδικού**, είτε λόγω κατάστασης ανάγκης είτε με επίκληση λόγου δικαιολόγησης απευθείας συναγόμενου εκ της συνταγματικής κατοχύρωσης των ατομικών δικαιωμάτων του συνέρχεσθαι και της ελευθερίας της έκφρασης, δεν γίνεται παραδοσιακά δεκτή, «διότι κατά την απαιτούμενη στάθμιση των εκατέρωθεν συμφερόντων θα πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη ότι οι συνειδητές παραβάσεις των πρωτευόντων κανόνων ως μέσο μίας μειοψηφίας για να επενεργήσει στη διαδικασία διαμόρφωσης της κοινής γνώμης οπωσδήποτε δεν συνάδει με τις αρχές του δημοκρατικού κράτους δικαίου»²². Το προβάδισμα των νομοθετικών αξιολογήσεων αποκλείει κατά κανόνα την επίκληση κατάστασης ανάγκης που αίρει τον άδικο χαρακτήρα για τις πράξεις πολιτικής ανυπακοής²³. Είναι επίσης δύσκολο να θεμελιωθεί η έννοια του κινδύνου, τον οποίο προϋποθέτει η κατάσταση ανάγκης, αφού δεν μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα, λ.χ. πότε και αν θα λάβει χώρα πυρηνικός πόλεμος και αν διά της συγκεκριμένης πράξεως πολιτικής ανυπακοής αυξάνεται, μειώνεται ή δεν μεταβάλλεται η πιθανότητα πραγμάτωσης της πυρηνικής απειλής, διότι δεν υπάρχουν διαπιστωμένα εμπειρικά δεδομένα, επί των οποίων δύναται να στηριχθεί η συγκεκριμένη πιθανολόγηση²⁴. Εξάλλου, είναι χαρακτηριστικό των πράξεων πολιτικής ανυπακοής ότι δεν μπορούν καθεαυτές να σώσουν άμεσα το απειλούμενο έννομο αγαθό, δεδομένου ότι η συμβολική διαμαρτυρία κατά της συμπεριφοράς τρίτων δεν συνιστά αποτροπή της· έτσι η πράξη πολιτικής ανυπακοής δεν μπορεί *prima facie* να αποτρέψει τον κίνδυνο²⁵. Οι πράξεις πολιτικής ανυπακοής είναι

19. BVerfGE 73, 248 f.· Roxin, in: FS für Schüler - Springorum, S. 446 f.· Schüler-Springorum, Aspekte, S. 79, 83

20. Radtke, GA 2000, 20· Rawls, A theory of justice, pg. 321.

21. Rawls, A theory of justice, pg. 322.

22. Schönke/Schröder/Perron StGB § 34 Rn. 41a· LK-StGB/Rönau, 13. Aufl., Vor §§ 32 ff. Rn. 140 ff.· Roxin, in: FS für Schüler - Springorum, S. 443 ff.· Radtke, GA 2000, 28 ff.· LG Dortmund NStZ-RR 1998, 139 (140).

23. Roxin/Greco, Roxin/Greco, AT I⁵ § 16 Rn. 55· Roxin, in: FS für Schüler - Springorum, S. 443 ff. Αντίθετα ο Schüler-Springorum, Aspekte, S. 88 ff.

24. Roxin, in: FS für Schüler - Springorum, S. 445 με αναφορά στον Lenckner, JuS 1988, 354· Radtke, GA 2000, 30.

25. Schüler-Springorum, Aspekte, S. 88.

λοιπόν (ήδη a priori) απρόσφορες να αποτρέψουν τον κίνδυνο²⁶. Υποστηρίχθηκε βέβαια ότι είναι ενδεχομένως πρόσφορες να τον μειώσουν ή να αποτρέψουν την επαύξησή του και σε αυτό ακριβώς αποσκοπούν²⁷. Όμως τούτο δεν αρκεί για τη θεμελίωση κατάστασης ανάγκης, ακριβώς επειδή οι πράξεις πολιτικής ανυπακοής επιδιώκουν τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και τη συνειδητοποίηση από αυτή του προβλήματος, αλλά δεν επιδρούν στον κίνδυνο καθεαυτόν²⁸.

16. Ομοίως δύσκολα μπορεί να θεμελιωθεί **το άλλως αναπότρεπτον ενός τέτοιου κινδύνου**, αφού δεν μπορεί να καταδειχθεί ότι οι πράξεις πολιτικής ανυπακοής είναι περισσότερο αποτελεσματικές από τα νόμιμα μέσα²⁹. Σε μία δημοκρατία πάντοτε υπάρχουν εναλλακτικά νόμιμα μέσα είτε διά της προσφυγής στη δικαστική εξουσία είτε διά του προσανατολισμού της ψήφου προς την ευνοϊκή για τον επιδιωκόμενο στόχο αλλαγή των πολιτικών συσχετισμών³⁰. Επιπλέον, η επίκληση της κατάστασης ανάγκης προς δικαιολόγηση των πράξεων αυτών αντίκειται ευθέως στη δημοκρατική αρχή, ιδίως σε εκείνα τα πεδία, όπου η δημοκρατικά εκλεγμένη νομοθετική εξουσία έχει ρυθμίσει ρητά τις σχετικές κοινωνικές ή οικονομικές δραστηριότητες, ώστε αποκλείεται η θεμελίωση σημαντικής υπεροχής του σωζόμενου έναντι του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού χωρίς να ανοίξει ο δρόμος για την αυτοκατάλυση της έννομης τάξης³¹.
17. Πρέπει να επισημανθεί στο σημείο αυτό ότι τέτοια ακριβώς περίπτωση ρυθμισμένης κοινωνικοοικονομικής δραστηριότητας, η οποία πλήττει νομίμως το έννομο αγαθό, εφόσον ο δράστης κινείται εντός του οικείου ρυθμιστικού πλαισίου, συντρέχει κατεξοχήν στο πεδίο των περιβαλλοντικών προσβολών. Όπως προκύπτει λ.χ. από το άρθρο 2 της Οδηγίας 2008/99/EK και αντίστοιχα τα άρθρα 2 και 6 παρ. 1 του Ν. 4042/2012, ποινικοποιείται μόνον η διά «παρανόμου» συμπεριφοράς πρόκληση ρύπανσης ή υποβάθμισης. Αντίθετα επιτρέπεται η λεγόμενη «**νόμιμη ρύπανση**», δηλ. οι αναγκαίες για την οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη προσβολές του περιβάλλοντος, οι οποίες καλύπτονται από τις οικείες διοικητικές διατάξεις και τις κατ' εξουσιοδότηση αυτών εκδιδόμενες κανονιστικές και ατομικές διοικητικές πράξεις της περιβαλλοντικής νομοθεσίας³².

26. *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 88.

27. *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 88 f.

28. *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 89.

29. *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 446· *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 16 Rn. 55· *Radtke*, GA 2000, 30.

30. *Radtke*, GA 2000, 29 f.

31. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 16 Rn. 55· *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 446. Το ίδιο ισχύει και για τη συναγωγή λόγου άρσης του αδικού απευθείας εκ του Συντάγματος με βάση την κατοχύρωση των ελευθεριών της έκφρασης γνώμης και του συνέρχεσθαι (ibidem, S. 446 ff.).

32. Βλ. αναλυτικά τις αναπτύξεις του γράφοντος σε Παύλου/Σάμιος (επιμ.), Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι, Περιβάλλον I, 1^η Ενημ. 2012, πλαγιαρ. 23 επ., Περιβάλλον II, 1^η Ενημ. 2012, πλαγιαρ. 17 επ., 84 επ.

18. Με μία γνωστή απόφασή του, εκδοθείσα κατά την κορύφωση των πράξεων πολιτικής ανυπακοής του πασιφιστικού κινήματος στα μέσα της δεκαετίας του 1980, το **Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο** επίσης δέχθηκε ότι η πολιτική ανυπακοή δεν μπορεί να αποτελέσει λόγο άρσης του αδίκου, ιδίως για τις πράξεις όσων επεμβαίνουν στα δικαιώματα τρίτων και τους χρησιμοποιούν ως μέσο, εκμεταλλευόμενοι την στέρηση του δικαιώματος αυτοπροσδιορισμού τους, για να κερδίσουν την προσοχή της κοινής γνώμης (όπως π.χ. οι καθιστικές διαμαρτυρίες που παρακωλύουν την κυκλοφορία)³³. Όπως επισήμανε το Συνταγματικό Δικαστήριο, στην έννοια της πολιτικής ανυπακοής ανήκει κατά τους υποστηρικτές της η ετοιμότητα του δράστη για συμβολικές παραβάσεις του δικαίου και, ως εκ τούτου, ήδη εξορισμού η σύνδεση της παράβασης του δικαίου με την αναδοχή από τον δράστη του κινδύνου επιβολής κυρώσεων σε αυτόν, ως μέσο για την παρέμβασή του στη διαδικασία διαμόρφωσης της κοινής γνώμης: θα ήταν λοιπόν παράλογο εκ μέρους του να επικαλεστεί την πολιτική ανυπακοή ως λόγο άρσης του αδίκου³⁴. Ωστόσο, όταν ο δράσης εγείρει την ηθική αξίωση νομιμοποίησης της συμπεριφοράς του, επειδή επιδιώκει λ.χ. την αποτροπή της καταστροφής του περιβάλλοντος και τη διάσωση της ανθρωπότητας, θεωρεί κατά κανόνα την επιβολή ποινής μη εύλογη και αιτείται την απαλλαγή του από την ποινική κατηγορία, όπως ορθά σημειώνει ο *Roxin*³⁵ στη θεωρία και επιβεβαιώνει στην πράξη το διαδικαστικό ιστορικό των υποθέσεων που παρουσιάστηκαν ανωτέρω (υπό II.), στις οποίες οι κατηγορούμενοι αιτήθηκαν άπαντες την απαλλαγή τους λόγω κατάστασης ανάγκης.
19. Στις περιπτώσεις πράξεων πολιτικής ανυπακοής δεν γίνεται επίσης παραδοσιακά δεκτός κατά την κρατούσα άποψη κάποιος **λόγος συγγνώμης ή αποκλεισμού της ενοχής**, ενώ η μικρή κοινωνική τους βλαπτικότητα, η οποία προσεγγίζει το κατώτατο όριο της αναγκαιότητας ποινικού κολασμού, υποστηρίζεται ότι μπορεί να αντιμετωπιστεί με τους δικονομικούς μηχανισμούς που διέπονται από την αρχή της σκοπιμότητας, όπως η αποχή από την ποινική δίωξη, και σε κάθε περίπτωση λαμβάνεται υπόψη κατά την (εν ευρεία εννοία) επιμέτρηση της ποινής³⁶. Παλαιότεροι Γερμανοί συγγραφείς πρότειναν ακόμη και την αμνήστευση τέτοιων πράξεων³⁷, η οποία όμως δεν είναι δυνατή υπό το ισχύον

33. BVerfGE 73, 206 (252) = BVerfG NJW 1987, 43 (47 f.)· Schönke/Schröder/*Perron* StGB § 34 Rn. 41a.

34. BVerfGE 73, 206 (252). Το Συνταγματικό Δικαστήριο σημείωσε μάλιστα εις επίρρωση των παραδοχών του ότι ούτε οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν κατά την ενώπιον του προφορική διαδικασία τέτοιο λόγο άρσης του αδίκου. Πρβλ. όμως την κριτική του *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 442 f.

35. *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 442 f.

36. Schönke/Schröder/*Perron* StGB § 34 Rn. 41a· *Radtke*, GA 2000, 30 ff.· LK-StGB/*Rönnau*, 13. Aufl., Vor §§ 32 ff. Rn. 144 f.· *Schüler-Springorum*, Aspekte S. 91 ff.· MüKoStGB/*Sinn*, 3. Aufl. 2017, StGB § 240 Rn. 142.

37. *A. Kaufmann*, Der BGH und die Sitzblockade, NJW 1988, 2584· *Lenckner*, Strafrecht und ziviler Ungehorsam, JuS 1988, 355.

Σύνταγμα στην Ελλάδα (τουλάχιστον υπό την κρατούσα στενότερη αντίληψη για την έννοια του πολιτικού εγκλήματος)³⁸.

2. Ο υπερατομικός χαρακτήρας του εννόμου αγαθού «περιβάλλον»³⁹

20. Κατά την κρατούσα **οικολογική αντίληψη** από τις ποινικές διατάξεις που τυποποιούν περιβαλλοντικά αδικήματα, ιδίως εκείνες του Ν. 1650/1986, προστατεύεται το κοινωνικό-υπερατομικό έννομο αγαθό «περιβάλλον». Η εν γένει ύπαρξη και η προστασία ενός τέτοιου υπερατομικού εννόμου αγαθού από τις σχετικές ποινικές διατάξεις γίνεται εμμέσως, πλην σαφώς, δεκτή και από την αιτιολογική έκθεση επί του τελικού σχεδίου του νέου Ποινικού Κώδικα (σ. 2), όπου εξηγούνται οι νομοτεχνικοί λόγοι, για τους οποίους δεν εντάχθηκαν τα εγκλήματα κατά του περιβάλλοντος σε ξεχωριστό κεφάλαιο στο κεντρικό ποινικό μας νομοθέτημα, και προσέτι επισημαίνεται ότι: *«Σε καμία περίπτωση η επιλογή αυτή δεν παραγνωρίζει τη θεμελιώδη σημασία της προστασίας του περιβάλλοντος»*.
21. Ωστόσο, μια ακραία οικολογική αντίληψη, που αφαιρεί από τον ερμηνευτικό ορίζοντα πλήρως τον παράγοντα άνθρωπο δεν είναι ορθή, διότι σκοπός του ποινικού δικαίου του περιβάλλοντος δεν μπορεί να είναι η απόλυτη προστασία του περιβάλλοντος, όπως λ.χ. της ζωής, αλλά η επίτευξη της **πρέπουσας ισορροπίας ανάμεσα στην οικολογία και στην οικονομία**, ώστε αφενός να μην τίθενται υπέρμετροι φραγμοί στην οικονομική ανάπτυξη, αφετέρου να προλαμβάνονται και να καταστέλλονται «οι κερδοσκοπικές εκτροπές της οικονομικής δραστηριότητας εις βάρος του περιβάλλοντος». Η απολυτοποίηση της προστασίας του περιβάλλοντος δεν συμβιβάζεται άλλωστε με την αποδοχή της ύπαρξης «νόμιμης ρύπανσης», δηλ. των αναγκαίων για την οικονομική και βιομηχανική ανάπτυξη προσβολών του περιβάλλοντος, που καλύπτονται από τις οικείες διοικητικές διατάξεις και τις κατ' εξουσιοδότηση αυτών εκδιδόμενες κανονιστικές και ατομικές διοικητικές πράξεις.
22. Ορθότερη είναι λοιπόν μια **μετριοπαθής οικολογική αντίληψη**. Το «περιβάλλον» είναι ένα **λειτουργικό έννομο αγαθό**, υπό την έννοια ότι έχει μεν αυταξία, η οποία όμως *απορρέει και εκτείνεται* μέχρι του βαθμού που επιτελεί τις λειτουργίες του για την υπέρτατη αξία της συνταγματικής τάξης, την ανθρώπινη, τόσο στο παρόν όσο και σε μελλοντική προοπτική (δηλ. για τις μέλλουσες γενεές), χωρίς ωστόσο αυτό να αναιρεί την αυτοτελή ποινική προστασία του. Αυτή η εκ των λειτουργιών του συναγόμενη αξία του

38. Βλ. άρθρο 47 §§ 3,4 του Συντάγματος και για την έννοια του πολιτικού εγκλήματος λ.χ. ΑΠ 1690/2019 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ· ΑΠ 673/2018 ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ.

39. Βλ. σχετικώς εν εκτάσει και με περαιτέρω παραπομπές τις αναπτύξεις του γράφοντος σε: Παύλου/Σάμιος (επιμ.), Ειδικό Ποινικό Νόμοι, Περιβάλλον Ι, 1^η Ένημ. 2012 (εφεξής: Περιβάλλον Ι), πλαγιαρ. 3 επ. Την άποψη ότι οι ποινικές διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος προστατεύουν ένα υπερατομικό έννομο αγαθό υποστηρίζει στη νεότερη βιβλιογραφία λ.χ. ο Μπουρμάς, Ποινική Προστασία Περιβάλλοντος, 2020, σ. 5 επ., 9 επ.

εννόμου αγαθού «περιβάλλον» συνεφέλκεται και ένα σύστοιχο εννοιολογικό περιεχόμενο της προσβολής του, βλάβης ή διακινδύνευσης. Κατέστη δε εναργέστερη διά της ανάδειξης της προστασίας της βιοποικιλότητας ως κεντρικού άξονα του περιβαλλοντικού δικαίου εν γένει, αλλά και ειδικά του ποινικού κυρωτικού μηχανισμού του από το Ν. 3937/2011. Έτσι ιδιαίτερη ερμηνευτική αξία αποκτά η έννοια της **βιοποικιλότητας** και συγκεκριμένα ο ρητός νομοθετικός στόχος της επίτευξης ικανοποιητικής κατάστασης διατήρησης της βιοποικιλότητας, στην οποία περιλαμβάνονται οι οικότοποι και τα είδη χλωρίδας και πανίδας και άλλων ομάδων οργανισμών, ιδίως εκείνα που χαρακτηρίζονται ως σημαντικά, σπάνια ή απειλούμενα.

23. Για να δικαιολογήσουν όμως τις πράξεις πολιτικής ανυπακοής οι δύο αποφάσεις των ελβετικών δικαστηρίων, που δέχθηκαν άρση του αδικού χαρακτήρα τους λόγω κατάστασης ανάγκης, προέβησαν, χωρίς πολλή περίσκεψη, σε μία **οπισθοδρόμηση σε σχέση με την αυτοτελή προστασία του εννόμου αγαθού «περιβάλλον»**, θυσιάζοντας τον υπερατομικό χαρακτήρα του. Είναι χαρακτηριστικό ότι σχεδόν όλες οι ανωτέρω παρατεθείσες δικαστικές αποφάσεις (οι τρεις ελβετικές, πλην εκείνης του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου της Γενεύης, και η απόφαση του Εφετείου Κέρκυρας), ανεξαρτήτως της θέσης που έλαβαν στο ζήτημα της κατάστασης ανάγκης, ακολούθησαν κατ' ουσίαν την παρωχημένη ανθρωποκεντρική αντίληψη, καταλύοντας την αυθυπαρξία και την ανάγκη αυτοτελούς προστασίας του περιβάλλοντος ως υπερατομικού εννόμου αγαθού. Εντόπισαν δε άπασες το κρίσιμο για την άρση του αδικού ζήτημα στη σχέση (εν ευρεία έννοια) αναλογικότητας των πράξεων πολιτικής ανυπακοής, που στρέφονται κατά ατομικών εννόμων αγαθών τρίτων, προς το σκοπό διάσωσης ατομικών εννόμων αγαθών των ακτιβιστών ή/και τρίτων, τα οποία απειλούνται από την κλιματική αλλαγή. Είναι βέβαιον όμως ότι ούτε καν οι ίδιοι οι ακτιβιστές θα επιθυμούσαν την απαλλαγή τους λόγω κατάστασης ανάγκης, αν αντιλαμβάνονταν τις συνέπειες της επιστροφής στη συγκεκριμένη παρωχημένη αντίληψη για την προστασία του περιβάλλοντος. Ο κίνδυνος που ελλοχεύει, αν η μεταγενέστερη νομολογία προβεί σε μία γενίκευση των συγκεκριμένων συμπερασμάτων στις περιπτώσεις που τίθεται υπό την κρίση της η τέλεση περιβαλλοντικών αδικημάτων είναι δυσανάλογος προς το όφελος από την απαλλαγή τους από τις μικρές χρηματικές ποινές, οι οποίες εντέλει τους επιβλήθηκαν για τις πράξεις πολιτικής ανυπακοής τους. Η ποινικοποίηση λ.χ. της πρόκλησης περιβαλλοντικής καταστροφής σε βαθμό κακουργήματος στο άρθρο 28 § 3 περ. ε' Ν. 1650/1986 θα ελεγχόταν ως δυσανάλογη και υπερβολική, ως και αντισυνταγματική, αν η διάταξη του άρθρου 28 Ν. 1650/1986 προέβλεπε απλώς αδικήματα αφηρημένης επικινδυνότητας (διακινδύνευσης) για ατομικά έννομα αγαθά. Είναι λοιπόν κρίσιμο να διαφυλαχθεί ο υπερατομικός χαρακτήρας του εννόμου αγαθού του περιβάλλοντος, ώστε η βλάβη και η συγκεκριμένη διακινδύνευσή του, ως έχουσα αυξημένο άδικο αποτελέσματος σε σύγκριση με την απλή αφηρημένη διακινδύνευση της ανθρώπινης ζωής και υγείας

(έστω και απροσδιορίστου αριθμού προσώπων), να τιμωρείται και αναλόγως της απαξίας της, ακριβώς επειδή σε αυτή συνυπολογίζεται και η μέριμνα για τις μελλοντικές γενεές.

IV. Η κλιματική αλλαγή ως κίνδυνος που θεμελιώνει κατάσταση ανάγκης υπό το πρίσμα μίας συγκριτικής θεώρησης των διατάξεων του ελληνικού, του ελβετικού και του γερμανικού ποινικού δικαίου

1. Κατάσταση ανάγκης λόγω κινδύνου που απειλεί ατομικά έννομα αγαθά των δραστών ή/και τρίτων;

24. Η κατάσταση ανάγκης ως λόγος άρσης του αδικού πράξεων που λαμβάνουν χώρα προς διάσωση ατομικών εννόμων αγαθών έχει κατά βάση τις ίδιες προϋποθέσεις στο ελληνικό, το γερμανικό και το ελβετικό δίκαιο. Ανεξαρτήτως της συζήτησης για το αντικείμενο του κινδύνου (βλ. κατωτ. υπό 2.) η κατάσταση ανάγκης προϋποθέτει και στις τρεις έννομες τάξεις κίνδυνο που απειλεί το έννομο αγαθό, και δη κίνδυνο παρόντα και άλλως αναπότρεπτο⁴⁰. Παρατέθηκε ανωτέρω η διάταξη του άρθρου 17 ελβΠΚ. Το άρθρο 25 § 1 ΠΚ, το οποίο προβλέπει την κατάσταση ανάγκης που αίρει τον άδικο χαρακτήρα της πράξης, διατηρήθηκε και υπό το νέο ελληνικό ΠΚ αναλλοίωτο: «Δεν είναι άδικη η πράξη που τελεί κάποιος προς αποτροπή παρόντος και αναπότρεπτου με άλλα μέσα κινδύνου, ο οποίος απειλεί το πρόσωπο ή την περιουσία του ίδιου ή κάποιου άλλου χωρίς δική του υπαιτιότητα, αν η προσβολή που προκλήθηκε στον άλλο είναι σημαντικά κατώτερη κατά το είδος και τη σπουδαιότητα από την προσβολή που απειλήθηκε». Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση επί του τελικού σχεδίου (σ. 12) διευκρινίστηκε μόνον ότι «ο άδικος χαρακτήρας μιας πράξης που εκτελείται σε κατάσταση ανάγκης αίρεται μόνο όταν η προσβολή (και όχι η βλάβη) που προκαλείται είναι κατά το είδος και τη σπουδαιότητα σημαντικά κατώτερη από εκείνη που απειλήθηκε. Πρόκειται για «θεμελιώδες σταθμιστικό ενέργημα» ανάμεσα σε δύο προσβολές, με ένα ποιοτικό (είδος) και ένα ποσοτικό (σπουδαιότητα) κριτήριο. Το πρώτο προσδιορίζεται από την αξιολογική (ιεραρχική) τάξη των εννόμων αγαθών, από την οποία προκύπτει η υπεροχή των προσωποπαγών αγαθών (ζωή, ανθρώπινη αξιοπρέπεια) έναντι των περιουσιακών. Το δεύτερο ανάγεται στην ένταση της προσβολής».

25. Ο κίνδυνος είναι μια προγνωστική - πιθανολογική αξιολόγηση που προκύπτει ως συμπέρασμα της υπαγωγής μίας αντικειμενικώς διαπιστώσιμης κατάστασης πραγμάτων

40. Ενδεικτικά για τις τρεις έννομες τάξεις: Μυλωνόπουλος, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος², 2020 (εφεξής: ΓενΜ²), σ. 475 επ.; Ανδρουλάκης, Ποινικό Δίκαιο – Γενικό Μέρος I², 2006 (εφεξής: ΓενΜ I²), σ. 420 επ.; Λίβος, ΠοινΧρ 1992, 313· BSK StGB-Niggli/Göhlich, Art. 17 Rn. 10 ff.; Payer, sui-generis 2020, 231 ff.; MüKoStGB/Erb, 4. Aufl. 2020, StGB § 34 Rn. 63 ff.; Schönke/Schröder/Perron, 30. Aufl. 2019, StGB § 34 Rn. 8 ff.; Lackner/Kühl/Kühl, 29. Aufl. 2018, StGB § 34 Rn. 2 ff.

σε έναν γενικής ισχύος εμπειρικό κανόνα⁴¹. Η γενική έννοια του κινδύνου στο Ποινικό Δίκαιο ορίζεται από τον *Ανδρουλάκη* ως «μια ασυνήθιστη, μη κανονική κατάσταση, που δρομολογεί την επέλευση βλάβης ενός αγαθού, προκαλώντας έτσι αβεβαιότητα και ανασφάλεια»⁴². Κατά τη γενική αυτή θεώρηση ο κίνδυνος προϋποθέτει πλήρωση κάποιων από τους όρους που απαιτούνται για την επέλευση της βλάβης, ώστε κατά τη συνήθη πορεία των πραγμάτων (και χωρίς παρέμβαση τρίτου) να καθίσταται πιθανή ή βέβαιη η πραγμάτωση και των λοιπών⁴³. Κίνδυνος που θεμελιώνει κατάσταση ανάγκης είναι ειδικότερα κατά τον *Μυλωνόπουλο*, «μία κατάσταση, που επιτρέπει, κατά τους κανόνες της κοινής πείρας, την πρόγνωση, ότι η περαιτέρω εξέλιξή της καθιστά πολύ πιθανή τη βλάβη ενός εννόμου αγαθού, αν δεν ληφθούν αμέσως μέτρα αποτροπής»⁴⁴. Από την αναφορά στην εξέλιξη των πραγμάτων κατά τους κανόνες της κοινής πείρας θα μπορούσε κατ' αρχήν να συναχθεί ότι και στην κατάσταση ανάγκης το κριτήριο για τη διάγνωση του κινδύνου ταυτίζεται με εκείνο που φαίνεται να κυριαρχεί υπό διάφορες παραλλαγές και βελτιώσεις στα εγκλήματα κινδύνου (συγκεκριμένης διακινδύνευσης), όπου ο κίνδυνος είναι στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασής τους υπό την μορφή αποτελέσματος. Πρόκειται κατά βάση για το κριτήριο που διατυπώθηκε από τον *Schünemann*, σύμφωνα με το οποίο ο κίνδυνος είναι ήδη υφιστάμενος και η συγκεκριμένη διακινδύνευση δεν αποκλείεται, όταν η μη επέλευση του βλαπτικού αποτελέσματος οφείλεται στην τύχη, τούτης νοούμενης είτε ως εξαιρετικής ιδιοσυστασίας του απειλούμενου υλικού αντικειμένου είτε ως μιας μη κυριαρχήσιμης, τυχηρής εξέλιξης των περιστάσεων (λεγόμενη «κανονιστική έννοια του κινδύνου»)⁴⁵. Η άποψη αυτή προσβλέπει πράγματι σε μία κατ' αρχήν κανονιστική οριοθέτηση της έννοιας του κινδύνου, λαμβάνοντας υπόψη μόνο κάθε κανονιστικώς προβλέψιμη σωστική ακολουθία, ήτοι εκείνη που στηρίζεται σε γενικώς κυριαρχήσιμα σωστικά μέσα⁴⁶. Έτσι η αναφορά στην «τύχη» έχει την έννοια ότι κάθε παράγων αποτροπής της βλάβης που δεν είναι ενταγμένος στο πλαίσιο της αρχής της εμπιστοσύνης είναι ένας παράγων, τον οποίο η έννομη τάξη δεν μπορεί να εμπιστευθεί για την σωτηρία του εννόμου αγαθού και συνεπώς είναι αδιάφορος για την νομική

41. *Μυλωνόπουλος*, ΓενΜ², σ. 476-477· *Σπινέλλης*, εις: Συστηματική Ερμηνεία Ποινικού Κώδικα, 2005 (εφεξής: ΣυστΕρμΠΚ), άρθρο 25 πλαγιαρ. 12.

42. *Ανδρουλάκης*, ΓενΜ Ι², σ. 172, 420· παρόμοια *Σπινέλλης*, ΠοινΧρ 1973, 164 επ., 174.

43. *Ανδρουλάκης*, ΓενΜ Ι², σ. 172, 420· *Σπινέλλης*, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 12.

44. *Μυλωνόπουλος*, ΓενΜ², σ. 476.

45. *Schünemann*, Moderne Tendenzen in der Dogmatik der Fahrlässigkeits- und Gefährdungsdelikte, JA 1975, 797 [Str 213]· *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 11 Rn. 148, 151· LK-StGB/*Zieschang*, 13. Aufl., § 34 Rn. 58· *Γιαννίδης*, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 14 πλαγιαρ. 39· *Μοροζίνη*, ΠονΧρ 2015, 489 με περαιτέρω παραπομπές.

46. *Schünemann*, JA 1975, 797 [Str 213]· LK-StGB/*Zieschang*, 13. Aufl., § 34 Rn. 58.

κρίση περί της υπάρξεως κινδύνου⁴⁷. Όταν λοιπόν δεν υπάρχει μία κατεστημένη ανάσχεση, ώστε να υπάρχει εμπιστοσύνη ότι η πορεία προς τη βλάβη θα ανακοπεί, υφίσταται κίνδυνος κατά τη (γενική) έννοια του ποινικού δικαίου. Έτσι η πιθανότητα σωτηρίας, δηλαδή μη πραγμάτωσης του κινδύνου, είναι δομικό στοιχείο της ποινικώς διαφέρουσας έννοιάς του, αφού η αβεβαιότητα περί την επέλευση της βλάβης (και συνακόλουθα τη δυνατότητα αποφυγής της) αποτελεί μαζί με την νοηματική συσχέτιση του κινδύνου με την βλάβη τους δύο πυλώνες της κανονιστικής-αξιολογικής πλευράς της εννοιολόγησης του κινδύνου⁴⁸.

26. Ωστόσο, όπως ορθά επισήμανε παρ' ημίν ιδίως ο *N. Ανδρουλάκης*, ο **κίνδυνος στην κατάσταση ανάγκης είναι σχετικός**, αφού τέτοιος δεν είναι μόνον ένας υψηλός κίνδυνος που από τύχη δεν πραγματώθηκε, όπως στα εγκλήματα κινδύνου (συγκεκριμένης διακινδύνευσης), αλλά ακόμη και ένας κίνδυνος με μικρή πιθανολόγηση, ο οποίος όμως επέβαλλε την άμεση χρήση ενός σωστικού μέσου⁴⁹. Για την άρση του αδικού λόγω κατάστασης ανάγκης είναι δηλαδή κρίσιμο ότι ανέκυψε η άμεση ανάγκη λήψης σωστικών μέτρων, αφού από αυτήν εξαρτάται η δικαιολόγηση της πράξης, πλην όμως αυτή δεν προϋποθέτει οπωσδήποτε υψηλή πιθανολόγηση της πραγμάτωσης του κινδύνου⁵⁰. Αποτροπή του κινδύνου και εντεύθεν κατάσταση ανάγκης νοείται δε μόνον, αν εξακολουθεί να υφίσταται η πιθανότητα μη πραγμάτωσης του διά της παρέμβασης του δράστη με γενικώς κυριαρχήσιμα σωστικά μέσα· η κατάσταση είναι, δηλαδή, ακόμη κυριαρχήσιμη για τον δράστη, υπό την έννοια ότι έχει τη δυνατότητα να παρέμβει σκοπίμως στην εξέλιξη των πραγμάτων με προβλέψιμα αποτελέσματα και να αποτρέψει την επέλευση της βλάβης, η οποία θα επέλθει αν συνεχιστεί η εξέλιξη τους κατά την κοινή πείρα⁵¹. Επομένως **η ανάγκη και η δυνατότητα κυριαρχήσιμης ανάσχεσης της πορείας προς την βλάβη**, δηλαδή η ανάγκη και η δυνατότητα λήψης μέτρων αποτροπής, είναι εννοιολογικό συστατικό του κινδύνου που προϋποθέτουν οι διατάξεις περί κατάστασης ανάγκης.
27. Κίνδυνος κατά την έννοια του άρθρου 25 ΠΚ δεν υπάρχει συνεπώς, «*όταν η δυνατότητα επέλευσης βλάβης δεν μπορεί να ληφθεί στα σοβαρά ή υπάγεται στον κοινό κίνδυνο της ζωής*»⁵². Τότε δεν ανακύπτει πράγματι η ανάγκη λήψης μέτρων, ούτε καν υπάρχει πρακτικά τέτοια δυνατότητα. Όταν κάποιος συμμετέχει ως οδηγός στην οδική κυκλο-

47. *Schünemann*, JA 1975, 796 επ. [Str 212 επ.] («... ο κίνδυνος προκύπτει απεναντίας ακριβώς εκ του ότι η σωτηρία εξαρτάται από τέτοιους μη τυπικούς [atypischen] παράγοντες, που δεν μπορούν να ενταχθούν σκοπίμως στην ανθρώπινη δράση»)-*Μοροζίνης*, ΠονΧρ 2015, 489.

48. *Μοροζίνης*, ΠοινΧρ 489 με περαιτέρω παραπομπές

49. *Ανδρουλάκης*, ΓενΜ Ι², σ. 421· έτσι και *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 16 Rn. 14.

50. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 16 Rn. 14· *LK-StGB/Zieschang*, 13. Aufl., § 34 Rn. 57 f.

51. *LK-StGB/Zieschang*, 13. Aufl., § 34 Rn. 58.

52. *Μυλωνόπουλος*, ΓενΜ², σ. 477.

φορία είναι εκτεθειμένος στους σύμφυτους με αυτή κινδύνους. Κίνδυνος για τη ζωή του, ο οποίος δικαιολογεί την αντίδρασή του να οδηγήσει εσκεμμένα το αυτοκίνητό του πάνω σε παρακείμενο σταθμευμένο όχημα προκαλώντας του την ελάχιστη δυνατή φθορά, υπάρχει, όταν έχει αντιληφθεί φορτηγό να έχει παραβιάσει ερυθρό σηματοδότη και να κατευθύνεται κατά πάνω του, ώστε ο συγκεκριμένος ελιγμός, που συνεπάγεται κατ' αρχήν άδικη και δολία φθορά της ξένης ιδιοκτησίας του αμέτοχου τρίτου, δικαιολογείται με βάση το άρθρο 25 ΠΚ. Κατά τα λοιπά δεν δικαιολογείται να προκαλεί ζημιές στους άλλους επιδιδόμενος σε μία υπερβολικά αμυντική οδήγηση.

28. Παρών είναι ο κίνδυνος, όταν άρχισε η πραγμάτωσή του, δηλαδή η βλάβη, ή επίκειται αυτή άμεσα, ώστε απαιτείται άμεση αντίδραση για την αποτροπή της⁵³. Συνεπώς ο ποινικά διαφέρων κίνδυνος για την εφαρμογή του άρθρου 25 ΠΚ, όπως υπαινίσσεται και ο ανωτέρω ορισμός του *Μυλωνόπουλου*, είναι μόνον ο παρών κίνδυνος, εκείνος δηλαδή που απαιτεί άμεση παρέμβαση με κυριαρχήσιμα από το δράση σωστικά μέσα για την αποτροπή της βλάβης. Η αμεσότητα ή το επικείμενον αναφέρεται συνεπώς στην αναγκαιότητα ανάληψης δράσης για την αποτροπή του κινδύνου⁵⁴.
29. Ως βάση των συλλογισμών τους για την εξέταση των προϋποθέσεων συνδρομής κατάστασης ανάγκης που αίρει τον άδικο χαρακτήρα οι τρεις από τις τέσσερις ελβετικές αποφάσεις (εξαιρουμένης εκείνης του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου της Γενεύης), καθώς και η απόφαση του Εφετείου Κέρκυρας, έθεσαν την ύπαρξη κινδύνου για ατομικά έννομα αγαθά, ιδίως της ζωής, υγείας και ιδιοκτησίας των δραστών και τρίτων. Ωστόσο, η κλιματική αλλαγή λόγω της υπερθέρμανσης του πλανήτη, ως αιτία ακραίων καιρικών φαινομένων που απειλούν τα ατομικά έννομα αγαθά της ζωής, της υγείας και της ιδιοκτησίας των ακτιβιστών ή τρίτων πολιτών, είναι λίαν αμφίβολο κατά πόσον μπορεί να υπαχθεί στην ως άνω κανονιστική έννοια του κινδύνου, και δη του παρόντος κινδύνου κατά την έννοια του άρθρου 25 ΠΚ⁵⁵. Διότι πρωτίστως **είναι αδύνατο να διαμορφωθεί ο εμπειρικός κανόνας** που προϋποθέτει η μείζων πρόταση του πιθανολογικού συλλογισμού⁵⁶. Δεν είναι δηλαδή προσβάσιμη στην ανθρώπινη εμπειρία η γνώση του πότε και που θα «χτυπήσουν» τα ακραία καιρικά φαινόμενα, ώστε δεν μπορούν να συγκροτηθούν κανόνες «κοινής πείρας», βάσει των οποίων θα μπορούσε να πιθανολογηθεί η «κατά την κοινή πείρα» εξέλιξη των πραγμάτων και συνεπώς το χρονικό σημείο, στο οποίο απαι-

53. *Μυλωνόπουλος*, ΓενΜ², σ. 478-479· *Σπινέλλης*, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 13· *Ανδρουλάκης*, ΓενΜ Ι², σ. 427· *Payer*, *sui-generis* 2020, 231-232.

54. *Payer*, *sui-generis* 2020, 231.

55. Αντίθετα ο *Payer*, *sui-generis* 2020, 232, υπό την επιφύλαξη συγκεκριμενοποίησης των κινδύνων για ατομικά έννομα αγαθά.

56. Γι' αυτόν βλ. *Μυλωνόπουλο*, ΓενΜ², σ. 476. Για την αδυναμία πιθανολόγησης λόγω έλλειψης εμπειρικών δεδομένων πρβλ. *Schüler-Springorum*, *Aspekte*, S. 89.

τείται άμεση επέμβαση με λήψη μέτρων (και ποιων άραγε;) για την αποτροπή βλαβών σε ατομικά έννομα αγαθά. Γνωρίζουμε πράγματι ότι το λιώσιμο των πάγων, η άνοδος της στάθμης της θάλασσας, η αύξηση των καυσώνων, τα ακραία καιρικά φαινόμενα αποτελούν εν δυνάμει κινδύνους για ατομικά έννομα αγαθά που μπορεί να πιθανολογηθεί ότι θα πραγματοποιθούν κάποια στιγμή στο μέλλον. Ποια ήταν όμως άραγε τα ακραία καιρικά φαινόμενα που απειλούσαν τους κατοίκους της Λωζάνης και της Γενεύης το φθινόπωρο του 2018 και απετράπησαν από τις αξιόποινες πράξεις των κατηγορουμένων ακτιβιστών; Στην προκειμένη περίπτωση δεν μπορούμε να αξιολογήσουμε, επειδή ακριβώς ελλείπει το αναγκαίο εμπειρικό υπόβαθρο για την κατάστρωση του εμπειρικού κανόνα, ούτε αν οι συγκεκριμένες πράξεις (διατάραξη οικιακής ειρήνης, φθορά ξένης ιδιοκτησίας) έπρεπε να λάβουν χώρα άμεσα για να αποτραπεί η προσβολή συγκεκριμένων ατομικών εννόμων αγαθών των ακτιβιστών ή τρίτων από ακραία καιρικά φαινόμενα συνεπεία της κλιματικής αλλαγής, ούτε αν αυτές ήταν πρόσφορα και αναγκαία μέσα αποτροπής κινδύνου ζωής και υγείας για τους ίδιους τους ακτιβιστές ή τρίτους, αφού δεν έχουμε την κοινή πείρα για την εξέλιξη του «κινδύνου» που εκπορεύεται από την κλιματική αλλαγή σε συγκεκριμένη βλάβη ατομικών εννόμων αγαθών⁵⁷. Αν την είχαμε, τότε οι κλιματολόγοι θα μπορούσαν να μας προειδοποιήσουν για τον τόπο και τον χρόνο εκδήλωσης των ακραίων καιρικών φαινομένων, ώστε να λάβουμε μέτρα. Δεν μπορεί δηλαδή να διατυπωθεί ο πιθανολογικός συλλογισμός ότι, αν δεν λαμβάνονταν αμέσως τα συγκεκριμένα μέτρα αποτροπής της συνέχισης των επενδύσεων στα ορυκτά καύσιμα, θα πραγματώνονταν βλάβες στη ζωή και την υγεία ή την ιδιοκτησία των ακτιβιστών ή τρίτων συνεπεία ακραίων καιρικών φαινομένων που οφείλονται στην κλιματική αλλαγή. «Κίνδυνοι» για ατομικά έννομα αγαθά, όπως εκείνοι που απορρέουν από την κλιματική αλλαγή, απορρέουν και από τους σεισμούς, ίσως και μεγαλύτεροι. Γνωρίζουμε μάλιστα ποιες περιοχές είναι σεισμογενείς. Πλην όμως δεν είναι προσβάσιμη ακόμη στην ανθρωπινή γνώση και εμπειρία η πρόβλεψη του ακριβούς τόπου και χρόνου των γεωλογικών φαινομένων των σεισμών. Συνεπώς δεν θα μπορούσε να επικαλεστεί κανείς κατάσταση ανάγκης για να δικαιολογήσει κατάληψη στο T.E.E., προκειμένου να γίνει, «εδώ και τώρα», αυστηρότερος ο οικοδομικός κανονισμός. Οι κίνδυνοι από την κλιματική αλλαγή ανήκουν, όπως και οι κίνδυνοι από τους σεισμούς, στον «κοινό κίνδυνο της ζωής». Επομένως δεν συνιστούν κίνδυνο υπό την έννοια των διατάξεων περί κατάστασης ανάγκης.

30. Τυχόν αντίλογος με το επιχείρημα ότι ως κίνδυνος παρών κατά το άρθρο 25 ΠΚ εκλαμβάνεται και ο διαρκής κίνδυνος (όπως υποστηρίχθηκε και από το Εφετείο της Λωζάνης)

57. Αντίθετα ο *Payer*, sui-generis 2020, 232-233 επικαλούμενος της παραδοχές των κλιματολόγων, στις οποίες στηρίχθηκαν και οι ελβετικές αποφάσεις. Και αυτές οι παραδοχές όμως δεν φαίνεται να παρέχουν τον αναγκαία κατά τον ίδιο «συγκεκριμενοποίηση σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση» της πιθανότητας βλάβης ατομικών εννόμων αγαθών.

θα ήταν αλυσιτελής. Πράγματι, παρών θεωρείται και ο διαρκής κίνδυνος, δηλαδή «μία μακράς διάρκειας απειλητική για το έννομο αγαθό κατάσταση», η οποία μπορεί «ανά πάσα στιγμή να μετεξελιχθεί σε βλάβη»⁵⁸. Ωστόσο αυτή δεν πρέπει να εκτρέπεται στη «διατήρηση μίας αβεβαιότητας περί το δίκαιον», που θα επέτρεπε ανά πάσα στιγμή για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα προσβολές εννόμων αγαθών υπό την κάλυψη του άρθρου 25 ΠΚ περί κατάστασης ανάγκης⁵⁹. Επίσης παρών θεωρείται ο κίνδυνος που μπορεί να εξελιχθεί κατά την κοινή πείρα σε βλάβη μετά από ορισμένο χρονικό διάστημα, πλην όμως η αποτροπή της απαιτεί άμεση ενέργεια⁶⁰. Ωστόσο, εφόσον **ο κίνδυνος ορίζεται διά της δυνατότητας και ανάγκης άμεσης επέμβασης με λήψη (πρόσφορων) μέτρων που οδηγούν αιτιωδώς στην αποτροπή της πραγμάτωσής του**, και πάλι δεν έχουμε αρκετά εμπειρικά δεδομένα, ώστε να διατυπώσουμε έναν εμπειρικό κανόνα γενικής ισχύος για την εξέλιξη των πραγμάτων «κατά την κοινή πείρα», διά του οποίου θα μπορούσαμε να ποριστούμε και το απαραίτητο εμπειρικό υπόβαθρο της αξιολόγησης περί της δυνατότητας και ανάγκης αποτροπής της βλάβης των ατομικών εννόμων αγαθών των δραστών ακτιβιστών ή τρίτων και εν συνεχεία περί της προσφορότητας και αναγκαιότητας των προς τούτο διαθέσιμων μέσων⁶¹. Εφόσον ο κίνδυνος της κατάστασης ανάγκης εξαρτάται εννοιολογικώς από την ανάγκη και δυνατότητα άμεσης αντίδρασης με κάποιο (πρόσφορο) μέσο για την μη πραγμάτωσή του, αν δεν μπορεί να διαγνωστεί τέτοια ανάγκη και δυνατότητα ως προς συγκεκριμένο έννομο αγαθό συγκεκριμένου ή προσδιορισίμου φορέα, δεν μπορεί να συγκροτηθεί και η έννοια του κινδύνου. Στην προκειμένη περίπτωση, όπως συμβαίνει με τον «διαρκή κίνδυνο» των σεισμών, έτσι και όσον αφορά την κλιματική αλλαγή, ως διαρκή πηγή κινδύνων για ατομικά έννομα αγαθά, είναι αδύνατος ο προσδιορισμός του χρόνου και του τόπου, στον οποίο πράγματι θα απαιτείται άμεση αντίδραση για τη διάσωση συγκεκριμένων ατομικών εννόμων αγαθών συγκεκριμένων προσώπων.

31. Η πράξη αποτροπής της βλάβης, στην οποία μπορεί να εξελιχθεί ο κίνδυνος, είναι εξάλλου **πρόσφορη** για την αποτροπή της, μόνον εάν υπάρχει πράγματι κάποια, έστω μικρή προοπτική σωτηρίας του απειλούμενου εννόμου αγαθού δι' αυτής· σε αντίθετη περίπτωση, χωρίς δηλαδή την παραμικρή προοπτική αποτροπής της βλάβης, δε νοείται δικαιολόγηση λόγω κατάστασης ανάγκης⁶². Η αποτροπή του κινδύνου πρέπει να είναι αντικειμενικώς δυνατή⁶³. Εξάλλου, η αναγκαιότητα, ήτοι η απόλυτη επικουρικότητα του επαχθέ-

58. Μυλωνόπουλος, ΓενΜ², σ. 479· Σπινέλλης, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 13.

59. Λίβος, ΠοινΧρ 1992, 313.

60. Μυλωνόπουλος, ΓενΜ², σ. 479· Ανδρουλάκης, ΓενΜ Ι², σ. 425 επ· Σπινέλλης, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 13.

61. Πρβλ. Schüler-Springorum, Aspekte, S. 89.

62. Μυλωνόπουλος, ΓενΜ², σ. 481· Payer, sui-generis 2020, 233.

63. Χωραφάς, Ποινκόν Δίκαιον⁹ (επιμ.: Κ. Σταμάτης), 1978, σ. 210 υποσημ. 2α.

στερου μέσου⁶⁴, ως προϋπόθεση εφαρμογής όχι μόνο της ελβετικής διάταξης, αλλά και της ελληνικής διάταξης του άρθρου 25 ΠΚ⁶⁵, είναι πρακτικά αδύνατο στην περίπτωση της κλιματικής αλλαγής να λάβει χώρα, εφόσον στη στάθμιση του άρθρου 25 ΠΚ τεθεί ως προστατευόμενο αγαθό ένα ατομικό έννομο αγαθό του κατηγορουμένου περιβαλλοντικού ακτιβιστή. Διότι στην περίπτωση αυτή δεν μπορούμε να διακρίνουμε καν ποια είναι τα πρόσφορα μέσα για την αποτροπή μίας τέτοιας προέλευσης βλάβης, πολλώ δε μάλλον να διαπιστώσουμε ότι οι συγκεκριμένες πράξεις πολιτικής ανυπακοής υπήρξαν πρόσφορα μέσα για την αποτροπή κινδύνων για ατομικά έννομα αγαθά του ακτιβιστή που απορρέουν από την κλιματική αλλαγή⁶⁶. Επίσης το άρθρο 25 ΠΚ, όπως και το άρθρο 17ελβΠΚ, αλλά και η § 34 του γερμανικού Ποινικού Κώδικα (StGB, εφεξής γερμΠΚ) προβλέπει και **δικαιολογεί μόνο πράξη προς αποτροπή του κινδύνου και διάσωση του απειλούμενου εννόμου αγαθού και όχι πράξη προς παρακίνηση άλλων να αποτρέψουν τον κίνδυνο** και να διασώσουν το έννομο αγαθό, όπως εξορισμού συμβαίνει στις πράξεις πολιτικής ανυπακοής⁶⁷. Περαιτέρω, επειδή ακριβώς δεν μπορούμε να προβούμε στην πιθανολογική αξιολόγηση της υφιστάμενης κατάστασης των πραγμάτων ως κινδύνου, δεν μπορούμε να κρίνουμε και την προσφορότητα του μέσου αποτροπής που μετέρχεται ο δράστης, αφού δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ή να διαγνώσουμε ποια είναι τα πρόσφορα μέσα παρέμβασης στην κατάσταση κινδύνου προς αποτροπή της εξέλιξης της σε βλάβη, χωρίς να προσδιορίσουμε πρώτα την ίδια.

32. Ένα ακόμη ζήτημα, το οποίο εθίγη επίσης από τις δύο αποφάσεις των ελβετικών δικαστηρίων που απέρριψαν τον ισχυρισμό περί κατάστασης ανάγκης, αφορά τον τρόπο αντίδρασης του δράστη στην κατάσταση ανάγκης που ανέκυψε, δηλαδή την πράξη της προσβολής του εννόμου αγαθού που θυσιάζεται. Αυτή πρέπει να συνιστά αφενός την ηπιότερη δυνατή προσβολή από τις ενέργειες που είχε στη διάθεσή του (αυτό στο γερμανόφωνο χώρα αναφέρεται συνήθως ως **αρχή της απόλυτης επικουρικότητας του μέσου** που χρησιμοποιήθηκε) και αφετέρου ο τρόπος αντίδρασης να συνδέεται αιτιωδώς με την αποτροπή του κινδύνου, να είναι δηλαδή, αν όχι επαρκές, οπωσδήποτε αναγκαίο μέσο για να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος με αυτή σκοπός⁶⁸. Λογικώς προηγούμενη της προσφορότητας και αναγκαιότητας είναι η αντικειμενική δυνατότητα αποτροπής του κινδύνου επέλευσης βλάβης στο προστατευόμενο έννομο αγαθό διά της συγκεκριμένης

64. Payer, sui-generis 2020, 233

65. Μυλωνόπουλος, ΓενΜ², σ. 479-480.

66. Payer, sui-generis 2020, 234 f.

67. Αντίθετα ο Schüller-Springorum, Aspekte, S. 90 f. Η ερμηνεία αυτή υπερβαίνει προδήλως το απώτατο γλωσσικό νόημα του κανόνα.

68. Λίβος, ΠοινΧρ 1992, 315.

πράξεως, με την οποία πλήττεται το θυσιαζόμενο έννομο αγαθό⁶⁹. Όπως αναφέρθηκε, ήδη ο συμβολικός χαρακτήρας των πράξεων πολιτικής ανυπακοής αποκλείει την αντικειμενική δυνατότητα αποτροπής του κινδύνου διά της συγκεκριμένης πράξης, αφού η καθιστική διαμαρτυρία και η κατάληψη δεν αποτρέπουν την κλιματική αλλαγή, όπως στο παρελθόν δεν απέτρεπαν τους πυρηνικούς εξοπλισμούς, αλλά επιδιώκουν απλώς να ασκήσουν επιρροή στα πολιτικά πράγματα και στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης⁷⁰.

33. Αν μάλιστα προσθέσουμε στον υποθετικό αντίλογο και το επιχείρημα ότι οι κατηγορούμενοι εν προκειμένω έδρασαν υπέρ της προστασίας ατομικών εννόμων αγαθών όχι μόνο δικών τους, αλλά και απροσδιορίστου αριθμού τρίτων πολιτών, καταλήγουμε σε μία σκληρή πατερναλιστική αντίληψη για την κατάσταση ανάγκης, στην οποία μέχρι σήμερα η θέληση του τρίτου φορέα του απειλούμενου εννόμου αγαθού πάντοτε γίνεται σεβαστή, τουλάχιστον για τα ελεύθερα διαθέσιμα ατομικά έννομα αγαθά⁷¹. Εξάλλου, ο εργαζόμενος ή ιδιοκτήτης εταιρείας που εμπορεύεται ορυκτά καύσιμα, στην οποία η τράπεζα έχει επενδύσει, ή ο προμηθευτής της που εξαρτά την επιβίωση της επιχείρησής του από τη λειτουργία της, μπορεί να επιθυμεί να συνεχιστεί η συγκεκριμένη οικονομική δραστηριότητα, επί της οποίας στηρίζει το βιοτικό του επίπεδο, αναδεχόμενος ταυτόχρονα τους «κινδύνους» που απορρέουν από την κλιματικής αλλαγή.
34. Στην προκείμενη περίπτωση λοιπόν, όπως ορθά διέγινωσε μόνο το πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Γενεύης⁷², δεν μπορεί καν να συγκροτηθεί η (κανονιστική) έννοια του κινδύνου για ατομικά έννομα αγαθά, η οποία προϋποθέτει απάντηση στα εξής ερωτήματα (ήτοι διατύπωση ενός εμπειρικού κανόνα): Πως επιδρά άραγε η διατάραξη οικιακής ειρήνης διά της κατάληψης χώρων ή η φθορά ξένης ιδιοκτησίας κατά της τράπεζας στη διάσωση της ζωής και της υγείας του κατηγορούμενου ακτιβιστή ή τρίτων από τους «κινδύνους» για ατομικά έννομα αγαθά που απορρέουν από την κλιματική αλλαγή; Ποια είναι η προοπτική σωτηρίας που παρέχει; Πότε η επέλευση της βλάβης στο ατομικό έννομο αγαθό επίκειται άμεσα, ώστε να απαιτείται άμεση, χωρίς καθυστέρηση σωστική ενέργεια; Φρονώ ότι δεν μπορεί να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα αυτά, και δη «κατά την κοινή πείρα». Δεν μπορεί, δηλαδή, να συγκροτηθεί εμπειρικός κανόνας, σύμφωνα με τον οποίον η πράξη του κατηγορουμένου περιβαλλοντικού ακτιβιστή που στρέφεται κατά της ιδιοκτησίας ή του ασύλου της κατοικίας της τράπεζας, κατά την κοινή πείρα συνδέεται αιτιωδώς με την αποτροπή ακραίων καιρικών φαινομένων που κάποια στιγμή στο (αόριστο) μέλλον θα απειλήσουν τη ζωή και την υγεία του. Είναι, με άλλα λόγια, αδύνατο να

69. Πρβλ. *Χωραφά*, ανωτ. υποσημ. 63.

70. *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 444.

71. *Σπινέλλης*, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 21.

72. Βλ. παρ. 2.2. της απόφασης.

- καταδειχθεί ότι οι συγκεκριμένες πράξεις συνέβαλαν ή μπορούσαν να συμβάλλουν αιτιωδώς, έστω και επ' ελάχιστο, στην επίλυση του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής⁷³, ακριβώς επειδή δεν στρέφονταν ευθέως κατά της πηγής του κινδύνου (εκπομπές ρύπων κλπ.). Οι αξιόποινες πράξεις που περιγράφονται στις ανωτέρω παρατεθείσες αποφάσεις δεν επιδρούν άμεσα στον «κίνδυνο», αφού προϋποθέτουν πλήθος ενεργειών τρίτων ή/ και του παθόντος για την «αποτροπή» της βλάβης (ευαισθητοποίηση κοινής γνώμης, ανάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών, αλλαγή επενδυτικής πολιτικής της παθούσας κλπ.).
35. Εξάλλου, ένας κίνδυνος που μπορεί να αποτραπεί διά της προσφυγής στη δικαστική εξουσία με τα διαθέσιμα από την έννομη τάξη ένδικα βοηθήματα και μέσα ουδέποτε είναι «άλλως αναπότρεπτος», αλλά εξ' ορισμού άλλως αποτρέψιμος, ώστε δεν δύναται να υπερβεί τον πήχη της απόλυτης επικουρικότητας του σωστικού μέσου⁷⁴. Στο σημείο αυτό, όπως είδαμε, αποτυγχάνουν και όλες οι προσπάθειες δικαιολόγησης των πράξεων πολιτικής ανυπακοής. Τούτο ισχύει κατά μείζονα λόγο εκεί όπου οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας επιτρέπουν την απευθείας προσφυγή στην λαϊκή βούληση ως έκφραση της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, όπως συμβαίνει παραδοσιακά στην Ελβετία διά των συνταγματικώς κατοχυρωμένων δυνατοτήτων για πρόκληση δημοψηφισμάτων απευθείας από τους πολίτες, πράγμα που ορθά επισήμανε το Εφετείο του Βωντ.
36. Με τα ανωτέρω δεδομένα, η απόφαση του Εφετείου Κέρκυρας για την **υπόθεση του ποταμού Καλαμά** δεν αντέχει στη βάσανο μίας ορθολογικής δογματικής προσέγγισης⁷⁵, μολοντί θεμελίωσε την κατάσταση ανάγκης σε κίνδυνο για ατομικά έννομα αγαθά, αλλά συνιστά προδήλως μία διαπνεόμενη από επιείκεια προσπάθεια κατευνασμού των παθών της τοπικής κοινωνίας. Όπως ορθά σημείωσε ο *Λίβος* στις υπ' αυτήν παρατηρήσεις του, «*αποτελεί διακωμώδηση της εννόμου τάξεως να δέχεται κανείς, μετά από πάροδο 13 ολόκληρων ετών, ότι μία νομαρχιακή απόφαση, εναντίον της οποίας θα μπορούσε κάλλιστα να είχε ασκηθεί κατά το διαρρέυσαν χρονικό διάστημα αίτηση ακυρώσεως από τους ενδιαφερομένους, συνιστά κίνδυνον αναπότρεπτο με άλλα μέσα. Jus vigilantibus scriptum est!*»⁷⁶. Όπως αναφέρθηκε, η προσβολή του θυσιαζόμενου εννόμου αγαθού μπορεί να είναι πρόσφορη και αναγκαία για να αποτρέψει την απειλή της βλάβης μόνον, όταν είναι σε θέση να δρομολογήσει μια αιτιώδη αλληλουχία που οδηγεί στην μη πραγμάτωση του συγκεκριμένου κινδύνου, άλλως δ' ειπείν στην μη περαιτέρω εξέλιξή του σε βλάβη του προστατευόμενου διά της πράξεως εννόμου αγαθού. Αιτιώδης για την απο-

73. Έτσι και ο *Payer*, sui-generis 2020, 234, ο οποίος ωστόσο τοποθετεί τον προβληματισμό αυτό στην προϋπόθεση του άλλως αναπότρεπτου και όχι της στοιχειοθέτησης του κινδύνου καθεαυτόν.

74. *Λίβος*, ΠοινΧρ 1992, 314.

75. Πρβλ. τις παρατηρήσεις του *N. Λίβου*, ΠοινΧρ 1992, 313 επ. (passim).

76. *Λίβος*, ΠοινΧρ 1992, 314.

τροπή του κινδύνου επέλευσης βλάβης υπό αυτή την έννοια δεν μπορεί λοιπόν να είναι μία πράξη προσβολής ενός εννόμου αγαθού τρίτου, όταν δεν οδηγεί ευθέως και αμέσως στην ανάσχεση της εξέλιξης του κινδύνου σε βλάβη, αλλά προϋποθέτει προσέτι την μεσολάβηση αυτόβουλων πράξεων άλλων προσώπων, όπως εν προκειμένω λ.χ. η ανάκληση της απόφασης από τους αρμοδίους νομάρχες Ιωαννίνων και Θεσπρωτίας, στην άσκηση πολιτικής πίεσης για την οποία αποσκοπούσε ο «ξεσηκωμός» των Θεσπρωτών κατά τις απόρριψης των αστικών λυμάτων στον ποταμό Καλαμά⁷⁷. Η παρακώλυση των συγκοινωνιών και η παρεμπόδιση της λειτουργίας των υπηρεσιών της νομαρχίας δεν μπορεί πράγματι να θεωρηθεί ότι τελούσαν σε αιτιώδη σύνδεσμο με την αποτροπή της παροχέτευσης των λυμάτων στον ποταμό Καλαμά κατ' εφαρμογή της συγκεκριμένης διοικητικής πράξης⁷⁸. Ήδη μάλιστα οι απειλές βίας αποκλείουν ενδεχομένως τον ειρηνικό χαρακτήρα και συνεπώς την επίκληση δικαιολόγησης λόγω πολιτικής ανυπακοής. Αντίθετα αιτιώδης θα ήταν λ.χ. η φθορά του αγωγού απόρριψης των λυμάτων στο ποτάμι, η παρεμπόδιση μεταφορικών μέσων που όδευαν να απορρίψουν τα λύματα ή η παρεμπόδιση του συνεργείου της νομαρχίας που θα επιφορτιζόταν με την τεχνική υλοποίηση της σχετικής διοικητικής πράξης⁷⁹. **Η άσκηση πίεσης επί εκείνων που μπορούν να προβούν στη σωστική ενέργεια, δεν συνιστά όμως σωστική ενέργεια** και δεν τελεί σε αιτιώδη σύνδεσμο με την αποτροπή του συγκεκριμένου κινδύνου, αφού προϋποθέτει ότι ο υφιστάμενος την πολιτική ή άλλη πίεση (π.χ. η κοινή γνώμη) θα υποκύψει σε αυτή (και θα ψηφίσει λ.χ. εκείνους που θα υλοποιήσουν τις συγκεκριμένες φιλικές προς το περιβάλλον πολιτικές).

37. Εξάλλου, η ρύπανση του ποταμού Καλαμά δεν συνεπαγόταν καθεαυτήν και άνευ ετέρου επέλευση αποτελέσματος συνισταμένου σε κατάσταση συγκεκριμένου κινδύνου ζωής για τους κατοίκους, έστω των παροχθίων περιοχών. Διότι, αν μη τι άλλο, η τέτοιου μεγέθους κινητοποίηση καταδεικνύει ότι άπαντες ήταν ενήμεροι για τους κινδύνους που συνεπαγόταν η απόρριψη των λυμάτων στον ποταμό, ώστε η πόση του νερού μετά ταύτα θα συνιστούσε μία απολύτως συνειδητή αυτοδιακινδύνευσή τους. Με άλλα λόγια, δεν αντέχει στη βάση της κοινής λογικής ότι, σε περίπτωση που εφαρμοζόταν η απόφαση για απόρριψη των λυμάτων στον ποταμό, κατά την κοινή πείρα υπήρχε πιθανότητα, μικρή ή μεγάλη, να επέλθουν θάνατοι, ιδίως των κατοίκων, οι οποίοι (παρ' όλα αυτά!) θα εξακολουθούσαν να πίνουν αμέριμνοι το νερό του ποταμού.
38. Εν κατακλείδι, αυτά είναι τα δογματικά επίχειρα της σιωπηρής προσχώρησης στην παρωχημένη ανθρωποκεντρική αντίληψη για την προστασία του περιβάλλοντος. Άπασες

77. Πρβλ. *Λίβο*, ΠοινΧρ 1992, 315.

78. *Λίβος*, ΠοινΧρ 1992, 315.

79. Πρβλ. *Λίβο*, ΠοινΧρ 1992, 315.

οι ως άνω αποφάσεις, ακόμη και εκείνες που τελικά (ορθώς) απέρριψαν τον ισχυρισμό περί κατάστασης ανάγκης, αποπειράθηκαν να πλειοδοτήσουν σε οικολογική ευαισθησία, δεχόμενες άμεσο και παρόντα κίνδυνο για ατομικά έννομα αγαθά από την κλιματική αλλαγή. Η επίκληση ενός **ανύπαρκτου κινδύνου (κατά την έννοια του ποινικού δικαίου) για τα ατομικά έννομα αγαθά των ακτιβιστών**, εκπορευόμενου από την κλιματική αλλαγή, είναι όμως μία κοντόφθαλμη ψευδοοικολογική θεώρηση, η οποία συσκοτίζει και υποβαθμίζει τον **υπαρκτό, παρόντα κίνδυνο για το υπερατομικό έννομο αγαθό του περιβάλλοντος**, διότι αφαιρεί από τον ορίζοντα του συλλογισμού την μελλοντική προοπτική. Το περιβάλλον πρέπει να προστατεύεται για να εξασφαλιστεί η ποιότητα ζωής και των μελλοντικών γενεών, όχι μόνο χάριν των ατομικών εννόμων αγαθών των ακτιβιστών ή έστω των συγχρόνων τους. Είναι δηλαδή ιδιόρρυθμο έννομο αγαθό, «γιατί προσδιορίζεται και από την μέριμνα για την μοίρα των μελλουσών ανθρώπινων γενεών (προστασία οικοσυστήματος, οικολογική ισορροπία, μη εξάντληση και ανανέωση-υποκατάσταση των υποκείμενων σε εξάντληση φυσικών πόρων)» και «έχει ως εκ τούτου ανάγκη για αυτοτελή προστασία»⁸⁰. Δεν ήταν κυρίως η αδυναμία των τότε κατοίκων της Θεσπρωτίας να υδρεύονται, να αρδεύουν και να ποτίζουν τα ζώα τους με το νερό του ποταμού Καλαμά το μεγάλο πρόβλημα που θα ανέκυπτε εκ της μόλυνσής του. Αυτή η οπτική είναι το λιγότερο κοντόφθαλμη. Ήταν η καταστροφή του υδροβιότοπου και του τοπικού οικοσυστήματος και η υποβάθμιση της ποιότητας ζωής και των μελλοντικών γενεών. Το πραγματικό και μεγάλης σημασίας δογματικό ζήτημα που τίθεται είναι λοιπόν, αν διά των διατάξεων περί κατάστασης ανάγκης είναι κατ' αρχήν δυνατό, και σε ποια έκταση, να δικαιολογηθούν προσβολές εννόμων αγαθών τρίτων χάριν προστασίας υπερατομικών εννόμων αγαθών και ιδίως του περιβάλλοντος.

2. Κατάσταση ανάγκης λόγω κινδύνου που απειλεί το υπερατομικό έννομο αγαθό του περιβάλλοντος;

39. Για το υπερατομικό έννομο αγαθό του περιβάλλοντος μπορούμε πράγματι να διαπιστώσουμε ένα διαρκή και επομένως παρόντα κίνδυνο από την κλιματική αλλαγή λόγω της αύξησης της παγκόσμιας θερμοκρασίας, ο οποίος επιβάλλει άμεση αντίδραση για την αποτροπή της βλάβης του. Όσον αφορά το περιβάλλον καθεαυτό έχουμε επαρκή επιστημονική γνώση και εμπειρία που μας επιτρέπει να διαμορφώσουμε τον εμπειρικό κανόνα της μείζονος προτάσεως του σχετικού πιθανολογικού συλλογισμού. Κατά την κοινή πείρα η διατήρηση των εκπομπών ρύπων στα σημερινά επίπεδα, με συνέπεια τη συνεχιζόμενη άνοδο της παγκόσμιας θερμοκρασίας, απειλεί στοιχεία (εκφάνσεις) του

80. Πορίσματα του 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Ποινικού Δικαίου, σε: Ποινική Προστασία του Περιβάλλοντος, 1996, σ. 165.

εννόμου αγαθού του περιβάλλοντος (π.χ. λιώσιμο των πάγων στην αρκτική, άνοδος στάθμης της θάλασσας, διαδικασία «ερμημοποίησης», ακραία καιρικά φαινόμενα, καύσωνες και πυρκαγιές που καταστρέφουν δασικές και όχι μόνο εκτάσεις) και συντελεί στη διατάραξη της οικολογικής ισορροπίας και της βιοποικιλότητας⁸¹. Ωστόσο, αφενός είναι αμφίβολο κατά πόσο αυτή η κατάσταση κινδύνου για υπερατομικό έννομο αγαθό μπορεί να υπαχθεί στο άρθρο 17 ελβΠΚ ή στο άρθρο 25 ΠΚ, και αφετέρου οι προσβολές ατομικών εννόμων αγαθών παραγόντων της οικονομικής δραστηριότητας δεν φαίνεται ότι μπορούν να οδηγήσουν αιτιωδώς στην αποτροπή του κινδύνου αυτού, αλλά εμφανίζονται ως όλως απρόσφορα μέσα σε μία δημοκρατική κοινωνία, τουλάχιστον υπό την έννοια που είναι κρίσιμη για την εφαρμογή των διατάξεων περί κατάστασης ανάγκης, για να αποτρέψουν το συγκεκριμένο κίνδυνο. Η αδυναμία υπαγωγής πράξεων πολιτικής ανυπακοής υπέρ του περιβάλλοντος στη διάταξη περί κατάστασης ανάγκης δεν σημαίνει όμως παραχρήμα αποκλεισμό οποιασδήποτε εφαρμογής των σχετικών διατάξεων προς άρση του αδικού άλλων πράξεων που κατατείνουν στην υπεράσπιση του περιβάλλοντος.

40. Μολονότι υποστηρίζεται ότι ως «άλλος» κατά την έννοια του **άρθρου 25 ΠΚ** νοείται και η «Πολιτεία» ή το «κοινωνικό σύνολο» ή «αόριστος αριθμός μη ατομικά προσδιορισμένων προσώπων», το πεδίο εφαρμογής του δεν εκτείνεται κατά την κρατούσα άποψη πέραν των ατομικών εννόμων αγαθών που έχουν περιουσιακή υπόσταση (με την εξαίρεση ίσως της δημόσιας υγείας)⁸². Συνεπώς το έννομο αγαθό «περιβάλλον» αποκλείεται κατά τον *Σπινέλλη* ως αντικείμενο του κινδύνου που θεμελιώνει κατάσταση ανάγκης, όταν μάλιστα η προσβολή του λαμβάνει χώρα στο βαθμό που επιτρέπεται από το ισχύον νομοθετικό καθεστώς⁸³. Ομοίως ο *Ανδρουλάκης* θεωρεί ότι στην κατάσταση ανάγκης κατά το άρθρο 25 ΠΚ δεν υπάγονται μη συγκεκριμενοποιήσιμα γενικής φύσεως συμφέροντα και αξίες, καθώς και αξίες που δεν αφορούν άμεσα το πρόσωπο ή την περιουσία ενός, έστω αόριστου κύκλου μη ατομικά προσδιορισμένων προσώπων, όπως ιδίως οι οικολογικές αξίες⁸⁴. Κατά τον *Μυλωνόπουλο* οι πράξεις που προστατεύουν έννομα αγαθά που ανήκουν στο κράτος ή το κοινωνικό σύνολο μπορούν να υπαχθούν στη διάταξη περί κατάστασης ανάγκης μόνον όταν «έχουν συγκεκριμένο χαρακτήρα ατομικού εννόμου αγαθού» και δεν θεμελιώνει κίνδυνο κατά την έννοια του άρθρου 25 ΠΚ η ρύπανση του περιβάλλοντος, εκτός αν απειλεί ταυτόχρονα, δηλαδή συμπροσβάλλει, και ατομικά

81. Βλ. σχετικώς σ. 4 επ. και 20 επ. (παρ. 2.5.3.1.) της απόφασης του Εφετείου της Γενεύης, όπου το δικαστήριο επισημαίνει μεταξύ άλλων και την άμεση επίπτωση της υπερθέρμανσης του κλίματος στη βιοποικιλότητα.

82. *Σπινέλλης*, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 19 επ.: *Μαγκάκης*, Ποινικό Δίκαιο – Διάγραμμα Γενικού Μέρους, 1984 (εφεξής: *Διάγραμμα*), σ. 202-203· *Ανδρουλάκης*, ΓενΜ Ι², σ. 424· *Χαραλαμπίκης*, Σύνοψη Ποινικού Δικαίου Ι, 2010, σ. 480· *Μυλωνόπουλος*, ΓενΜ², σ. 482-483· *Μανωλεδάκης*, Ποινικό Δίκαιο – Επιτομή Γενικού Μέρους, 2005, σ. 670.

83. *Σπινέλλης*, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 26.

84. *Ανδρουλάκης*, ΓενΜ Ι², σ. 424· ομοίως *Μυλωνόπουλος*, ΓενΜ², σ. 482-483.

έννομα αγαθά π.χ. των κατοίκων της παρόχθιας περιοχής του ποταμού, τα ύδατα του οποίου ρυπαίνονται, όπως στην περίπτωση του ποταμού Καλαμά⁸⁵.

41. Αυτά φαίνεται να ισχύουν κατά μείζονα λόγο στο ελβετικό ποινικό δίκαιο, αφού η διάταξη του **άρθρου 17 ελβΠΚ** ομιλεί ρητά για αγαθά άλλου προσώπου („einer anderen Person“). Πράγματι, στην ελβετική θεωρία και νομολογία κρατεί απολύτως η άποψη ότι το άρθρο 17 εφαρμόζεται μόνο επί κινδύνων που απειλούν ατομικά έννομα αγαθά, ενώ δεν υπάγονται στη διάταξη αυτή κίνδυνοι που απειλούν υπερατομικά έννομα αγαθά και γενικές αξίες⁸⁶. Τούτο ανταποκρίνεται στη βούληση του ιστορικού νομοθέτη, ο οποίος ήθελε να παράσχει τη δυνατότητα στον πολίτη να προστατεύσει τα ατομικά έννομα αγαθά του στις περιπτώσεις που δεν είναι δυνατή η κρατική συνδρομή προς τούτο, και όχι να θεμελιώσει δικαίωμα του καθενός να συμπεριφέρεται ως επικουρικός αστυνόμος⁸⁷. Τον αποκλεισμό της προστασίας υπερατομικών εννόμων αγαθών, και δη του περιβάλλοντος, από το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 17 ελβΠΚ δέχονται ως εκ τούτου ομόφωνα σύμπασης οι αποφάσεις των ελβετικών πρωτοβαθμίων και δευτεροβαθμίων δικαστηρίων που ανωτέρω μνημονεύθηκαν, ανεξαρτήτως της τελικής θέσης που έλαβαν για τη δικαιολόγηση των πράξεων των κατηγορουμένων. Κατ' αυτές η κλιματική αλλαγή απειλεί (και) ατομικά έννομα αγαθά (ζωή, σωματική ακεραιότητα, ιδιοκτησία) των ακτιβιστών και τρίτων προσώπων, οπότε κρίσιμη για την επίλυση του ζητήματος της δικαιολόγησης των πράξεων πολιτικής ανυπακοής υπήρξε εντέλει η θέση που έλαβαν για το «*θεμελιώδες σταθμιστικό ενέργημα*», και ιδίως για την προσφορότητα και αναγκαιότητα των συγκεκριμένων κατ' αρχήν άδικων πράξεων ως μέσων προς διάσωση των απειλούμενων ατομικών εννόμων αγαθών. Ο κίνδυνος για υπερατομικό έννομο αγαθό μπορεί ενδεχομένως πράγματι να εμπεριέχει ταυτόχρονα και κίνδυνο για ατομικά έννομα αγαθά υπό την έννοια των διατάξεων που ρυθμίζουν την κατάσταση ανάγκης, πλην όμως τούτο δεν συμβαίνει οπωσδήποτε και κατ' ανάγκην, ιδίως όταν πρόκειται για κίνδυνο που απειλεί το περιβάλλον⁸⁸. Επομένως η συναγωγή του κινδύνου για ατομικά έννομα αγαθά αποκλειστικά και μόνο εκ του κινδύνου για το περιβάλλον, στην οποία προέβη το πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Λωζάνης, οδήγησε σε εσφαλμένη εφαρμογή του άρθρου 17 ελβΠΚ. Παρ' όλα αυτά και η δευτεροβάθμια απόφαση του Εφετείου του Βωντ, με την οποία η ως άνω πρωτοβάθμια απόφαση εξαφανίστηκε, ταυτίστηκε στο σημείο αυτό με την άποψη του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου, συνάγοντας τους κινδύνους για τα ατομικά έννομα αγαθά της ζωής και της σωματικής ακεραιότητας άνευ ετέρου από τις συνέπειες

85. *Μυλωνόπουλος*, ΓενΜ², σ. 482-483 και υποσημ. 34.

86. BSK StGB-Niggli/Göhlich, Art. 17, Rn. 5· BGE 94 IV 68, 70· *Payer*, sui-generis 2020, 229 f.

87. *Payer*, sui-generis 2020, 229.

88. *Payer*, sui-generis 2020, 230.

της κλιματικής αλλαγής που προκαλεί η υπερθέρμανση του πλανήτη, δηλαδή τα ακραία καιρικά φαινόμενα⁸⁹. Επρόκειτο μάλλον για μία ατυχή προσπάθεια υπαινιγμού ότι το δικαστήριο δεν στερείται οικολογικής ευαισθησίας ενόψει της τελικής απόφασης του επί της ενοχής. Αντίθετα ορθώς το πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Γενεύης διαπίστωσε ότι ο κίνδυνος για το κλίμα δεν συνιστά άνευ ετέρου κίνδυνο ζωής ή υγείας⁹⁰.

42. Για την προάσπιση εννόμων αγαθών της Πολιτείας ή του κοινωνικού συνόλου γίνεται όμως δεκτή στην Ελβετία η δυνατότητα επίκλησης ως λόγου άρσης του αδίκου μίας **κατάστασης ανάγκης πέραν του τεθειμένου δικαίου, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 17 ελβΠΚ**⁹¹. Υποστηρίζεται όμως ότι η εμβέλειά αυτού του λόγου άρσης του αδίκου περιορίζεται μόνο στις περιπτώσεις υπεράσπισης ζωτικών εννόμων αγαθών για την κρατική υπόσταση⁹², ενώ κατ' άλλη άποψη δεν καταλαμβάνει περιπτώσεις, στις οποίες για την προστασία του υπερατομικού εννόμου αγαθού προσβάλλεται ατομικό έννομο αγαθό, καθώς στο τελευταίο αναγνωρίζεται απόλυτο προβάδισμα⁹³. Σε κάθε περίπτωση δεν γίνεται δεκτή η ανάλογη εφαρμογή της διάταξης περί κατάστασης ανάγκης, όταν δεν συντρέχουν οι λοιπές προϋποθέσεις του άρθρου 17 ελβΠΚ⁹⁴, ιδίως όταν υπάρχουν διαθέσιμα νόμιμα εναλλακτικά μέσα, με τα οποία ο δράστης μπορεί να επιτύχει το σκοπό του και μπορεί να απαιτηθεί η χρήση τους από αυτόν⁹⁵. Έτσι η ελβετική θεωρία και νομολογία υπάγει στην κατάσταση ανάγκης πέραν του τεθειμένου δικαίου κατ' ουσίαν τις ίδιες πράξεις που κατατείνουν στην προστασία υπερατομικών εννόμων αγαθών, τις οποίες η ελληνική θεωρία υπάγει ευθέως στη διάταξη του άρθρου 25 ΠΚ. Συνεπώς δεν φαίνεται να υπάρχει ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στα δύο δίκαια.
43. Αντίθετα η **γερμανική διάταξη της § 34 γερμΠΚ** υπάγει ρητά στην κατάσταση ανάγκης που αίρει τον άδικο χαρακτήρα και τη σωστική ενέργεια προς αποτροπή κινδύνου που απειλεί και οποιοδήποτε «άλλο έννομο αγαθό»: «Wer in einer gegenwärtigen, nicht anders abwendbaren Gefahr für Leben, Leib, Freiheit, Ehre, Eigentum oder ein anderes Rechtsgut eine Tat begeht, um die Gefahr von sich oder einem anderen abzuwenden, handelt nicht rechtswidrig, wenn bei Abwägung der widerstreitenden Interessen, namentlich der betroffenen Rechtsgüter und des Grades der ihnen drohenden Gefahren, das geschützte Interesse das beeinträchtigte wesentlich überwiegt. Dies gilt jedoch nur, soweit die Tat ein

89. Βλ. παρ. 6.3. της απόφασης· ομοίως και ο *Payer*, sui-generis 2020, 232.

90. Βλ. παρ. 2.2. της απόφασης.

91. BSK StGB-Niggli/Göhlich, Art. 17, Rn. 6· *Payer*, sui-generis 2020, 235.

92. *Payer*, sui-generis 2020, 235.

93. BSK StGB-Niggli/Göhlich, Art. 17, Rn. 6.

94. *Payer*, sui-generis 2020, S. 235 f.

95. BGE 94 IV 68, 70·

angemessenes Mittel ist, die Gefahr abzuwenden». («Όποιος σε περίπτωση παρόντος, άλλως αναπότρεπτου κινδύνου για τη ζωή, το σώμα, την ελευθερία, την τιμή, την ιδιοκτησία ή ένα άλλο αγαθό τελεί μία πράξη, για να αποτρέψει τον κίνδυνο που απειλεί τον ίδιο ή κάποιον άλλο, δεν πράττει άδικα, όταν κατά τη στάθμιση των συγκρουόμενων συμφερόντων, ιδίως των πληττόμενων εννόμων αγαθών και του βαθμού του κινδύνου που τα απειλεί, το προστατευόμενο συμφέρον υπερέχει ουσιωδώς του προσβαλλόμενου. Αυτό ισχύει όμως μόνον, ενόσω η πράξη είναι ένα εύλογο μέσο για την αποτροπή του κινδύνου»).

44. Με βάση αυτή τη γραμματική διατύπωση η κρατούσα άποψη στη Γερμανία δέχεται ότι στη διάταξη περί κατάστασης ανάγκης υπάγονται και οι **πράξεις που λαμβάνουν χώρα για τη διάσωση υπερατομικών εννόμων αγαθών**⁹⁶. Ως αντίβαρο στην υπερβολική επέκταση της άρσης του αδικού λειτουργεί κατά την άποψη αυτή η προϋπόθεση της αναγκαιότητας της προσβολής και της σημαντικής υπεροχής του σωζόμενου έναντι του προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού, η οποία συστέλλει τα όρια της δικαιολογημένης επέμβασης προς διάσωση υπερατομικών εννόμων αγαθών, καθώς λόγω του προβαδίσματος των οργάνων της κρατικής εξουσίας όσον αφορά την προστασία εννόμων αγαθών της κοινωνικής ολότητας η ιδιωτική πρωτοβουλία για τη διάσωση τους δικαιολογείται μόνο σε πολύ εξαιρετικές περιπτώσεις αδυναμίας επέμβασης των κρατικών αρχών· σε ένα δημοκρατικό κράτος δικαίου δεν καταλείπεται έτσι περιθώριο νομιμοποίησης διά της διατάξεως περί καταστάσεως ανάγκης ποινικώς κολάσιμων πράξεων που κατατείνουν στην άρση (υποθετικών ή υπαρκτών) μη ανεκτών δημόσιων καταστάσεων⁹⁷. Απεναντίας, αποκλείεται η εφαρμογή της διάταξης, όταν ιδιώτες νοσφίζονται την εξουσία του κράτους να επεμβαίνει στα δικαιώματα τρίτων, ενεργώντας ως επιμελητές της δημόσιας τάξης και ασφάλειας⁹⁸. Επίσης γίνεται δεκτή μία περαιτέρω ασφαλιστική δικλείδα για τον περιορισμό της εφαρμογής της § 34 γερμΠΚ, όταν υπάρχει διαθέσιμη επίσημη διαδικασία για την επίτευξη του επιθυμητού σκοπού, οπότε πρέπει να τηρούνται οι σχετικές προϋποθέσεις αυτής⁹⁹. Μολονότι κατά το γράμμα του νόμου δεν αποκλείεται η υπαγωγή της προστασίας υπερατομικών εννόμων αγαθών στην § 34, στη γερμανική θεωρία υποστηρίζεται πάντως και η άποψη ότι η διάταξη λόγω της υποκείμενης αρχής της αλληλεγγύης προσανατολίζεται μόνο στη διάσωση ατομικών εννόμων αγαθών και επομένως η εφαρμογή της επιτρέπεται μόνον, όπου διά των συλλογικών εννόμων αγα-

96. Roxin/Greco, AT I⁵ § 16 Rn. 13· Lackner/Kühl/Kühl, 29. Aufl. 2018, StGB § 34 Rn. 4· MüKoStGB/Erb, 4. Aufl. 2020, StGB § 34 Rn. 72· Schönke/Schröder/Perron, 30. Aufl. 2019, StGB § 34 Rn. 10 f· BeckOK StGB/Momsen/Savic, 48. Ed. 1.11.2020, StGB § 34 Rn. 5, 5.1· Fahl, Das Tier als Mensch wie Du und ich, JA 2019, 164.

97. Schönke/Schröder/Perron, 30. Aufl. 2019, StGB § 34 Rn. 10· MüKoStGB/Erb, 4. Aufl. 2020, StGB § 34 Rn. 73· Roxin/Greco, AT I⁵ § 16 Rn. 13.

98. MüKoStGB/Erb, 4. Aufl. 2020, StGB § 34 Rn. 72.

99. Schönke/Schröder/Perron, 30. Aufl. 2019, StGB § 34 Rn. 10.

θών επιτυγχάνεται εμμέσως η προστασία ατομικών εννόμων αγαθών αορίστου αριθμού ατομικώς μη προσδιορίσιμων φορέων¹⁰⁰. Αφηρημένοι κίνδυνοι που απειλούν συλλογικά έννομα αγαθά δεν μπορούν λοιπόν σε καμία περίπτωση να ενεργοποιήσουν την § 34 γερμΠΚ¹⁰¹. Ιδίως για το ζήτημα που μας απασχολεί ο *Roxin* υποστηρίζει στο πλαίσιο των αναπτύξεών του για την πολιτική ανυπακοή: «Μία οικολογική καταστροφή επίσης δεν μπορεί σε κάθε περίπτωση να θεωρηθεί ως παρών κίνδυνος»¹⁰². Με αυτά τα δεδομένα, όπως είδαμε, η κρατούσα άποψη στη Γερμανία αρνείται εν γένει την άρση του αδικού λόγω κατάστασης ανάγκης στις περιπτώσεις πράξεων πολιτικής ανυπακοής.

45. Ωστόσο, αφορμή για περαιτέρω γόνιμο προβληματισμό παρέχει η εξής περίπτωση που σχετίζεται με ένα επιμέρους περιβαλλοντικό στοιχείο, και δη **τα ζώα**. Σχετικά πρόσφατα έγινε δεκτή στη γερμανική νομολογία άρση του αδικού της διατάραξης οικιακής ειρήνης λόγω κατάστασης ανάγκης σε μία υπόθεση ζωόφιλων ακτιβιστών, οι οποίοι εισήλθαν λάθρα σε κτηνοτροφική εγκατάσταση για να φωτογραφίσουν και να βιντεοσκοπήσουν τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης των ζώων¹⁰³. Το Εφετείο του Μαγδεμβούργου (LG Magdeburg) επικύρωσε κατόπιν ασκήσεως εφέσεως την πρωτόδικη απόφαση (του AG Haldensleben), με την οποία απαλλάχθηκαν από την κατηγορία της διατάραξης οικιακής ειρήνης οι τρεις ζωόφιλοι ακτιβιστές, που μέσα σε δύο βδομάδες εισήλθαν δύο φορές νύχτα σε κτηνοτροφική εγκατάσταση για να προβούν σε φωτογράφιση και βιντεοσκόπηση των συνθηκών διαβίωσης των ζώων¹⁰⁴. Το πρωτοβάθμιο δικαστήριο είχε δεχθεί μάλιστα ότι συνέτρεχαν οι προϋποθέσεις της τριτάμυνας (!) υπέρ των ζώων¹⁰⁵ και επικουρικά οι προϋποθέσεις κατάστασης ανάγκης που αίρει τον άδικο χαρακτήρα της πράξης. Η αναίρεση που άσκησε η εισαγγελία ενώπιον του αρμοδίου Ανώτατου Κρατιδιακού Δικαστηρίου (OLG Naumburg) απορρίφθηκε ως αβάσιμη, αφού και το ως άνω ακυρωτικό δικαστήριο δέχθηκε ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση αποκλείεται μεν η άρση του αδικού λόγω άμυνας, πλην όμως συντρέχουν οι προϋποθέσεις κατάστασης ανάγκης που δικαιολογεί την πράξη, επειδή οι κατηγορούμενοι γνώριζαν ότι στη συγκεκριμένη εγκατάσταση ελάμβαναν χώρα παραβάσεις των διατάξεων περί προστασίας των ζώων και οι αρμόδιες αρ-

100. NK-StGB/*Ulfrid Neumann*, 5. Aufl. 2017, StGB § 34 Rn. 22.

101. BeckOK StGB/*Momsen/Savic*, 48. Ed. 1.11.2020, StGB § 34 Rn. 5.1.

102. *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 445.

103. Βλ. σύνοψη του διαδικαστικού ιστορικού σε *Scheuerl/Glock*, Hausfriedensbruch in Ställen wird nicht durch Tierschutzziele gerechtfertigt, NSTZ 2018, 448.

104. LG Magdeburg StV 2018, 335.

105. Βλ. την πραγμάτευση του ζητήματος παρ' ημίν από τον Αθ. Αναγνωστόπουλο, εις: Βαθιώτης/Κιούπη/Τζαννετής/Δημάκης, Το Ποινικό Δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση, τιμητικός τόμος για τον Ι. Γιαννίδη, 2020 (εφεξής: τιμ.τομ. Γιαννίδη), σ. 140 επ., όπου συντάσσεται με τη θέση ότι το ζώο είναι «άλλος» κατά την έννοια του άρθρου 22 § 2 ΠΚ. Τούτο είχε υποστηρίξει ήδη ο *Roxin*, AT I⁴ § 15 Rn. 34 για την τριτάμυνα σε περιπτώσεις βασανισμών ζώων. Κριτική της θέσης αυτής βλ. σε *Scheuerl/Glock*, NSTZ 2018, 449 και αναλυτικότερα σε *Fahl*, JA 2019, 161 ff.

χές δεν θα επενέβαιναν χωρίς το υλικό της φωτογράφισης και βιντεοσκόπησης¹⁰⁶. Κατά την άποψη αυτή, δηλαδή, τα ζώα είναι πλέον, μετά και την συνταγματική κατοχύρωση της υποχρέωσης προστασίας της ευζωίας τους στο Θεμελιώδη Νόμο, «άλλος» κατά την έννοια της § 34 γερμΠΚ¹⁰⁷. Ωστόσο, ο παραδοσιακά ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας της έννοιας του εννόμου αγαθού εμποδίζει τη σύλληψη του ζώου ως φορέα εννόμων αγαθών, πέραν των δυσκολιών που συνεπάγεται η υπαγωγή του στην έννοια του «άλλου» των §§ 32, 34 γερμΠΚ, και αντίστοιχα των άρθρων 22 και 25 ΠΚ¹⁰⁸ (το άρθρο 17 ελβΠΚ αναφέρεται ρητά σε «άλλο πρόσωπο»). Ο παραλληλισμός του εννόμου αγαθού της ζωής του ζώου με τη ζωή του εμβρύου, η οποία στο νέο Ποινικό Κώδικα προστατεύεται σε αυτοτελή ενότητα¹⁰⁹, δεν αρκεί για την υπέρβαση των δυσχερειών που ανακύπτουν όσον αφορά την αναγνώριση του ζώου ως φορέα εννόμων αγαθών¹¹⁰. Το έμβρυο προστατεύεται, διότι θα εξελιχθεί σε έλλογο όν, άνθρωπο, ώστε είναι εν δυνάμει φορέας εννόμων αγαθών και η προστασία του είναι αυτοαναφορική. Το ζώο προστατεύεται (και μάλιστα ιδιαίτερα) για το ρόλο που διαδραματίζει στη ποιότητα ζωής του ανθρώπου και στη διατήρηση των οικοσυστημάτων και της βιοποικιλότητας για τις μελλοντικές γενεές, ώστε η προστασία του στην πραγματικότητα τάσσεται υπέρ του ανθρώπου και όχι υπέρ του ίδιου του ζώου. Δεν είναι ούτε μπορεί να γίνει φορέας εννόμων αγαθών (τουλάχιστον ενόσω το άρθρο 2 του Συντάγματος δεν προβλέπει την απόλυτη προστασία της αξίας του ζώου παρά τω πλευρώ της ανθρώπινης αξίας)¹¹¹. Το έννομο αγαθό προστατεύει μία αξία και προϋποθέτει ένα υποκείμενο (φορέα) που έχει την ικανότητα να αξιολογεί¹¹². Συνεπώς δεν υπάρχει σε καμία περίπτωση «επαρκής κανονιστική ομοιότητα» της προστασίας του ζώου με την προστασία του εμβρύου, πολλώ δε μάλλον του νεογνού (που είναι ήδη άνθρωπος!), όπως υποστηρίζει ο *Aθ. Αναγνωστόπουλος*¹¹³, ώστε να αναγνωριστεί στο ζώο, πέραν της ιδιότητας του υλικού αντικειμένου ενός εννόμου αγαθού, και το status του φορέα-υποκειμένου εννόμων αγαθών, το οποίο υπό το ισχύον σύνταγμα επιφυλάσσεται μόνο στον φορέα ανθρώπινης αξίας (άρθρο 2 § 1 Συντ).

106. OLG Naumburg NJW 2018, 2064.

107. LG Magdeburg StV 2018, 335· OLG Naumburg NJW 2018, 2064. Βλ. αναλυτική κριτική σε *Fahl*, JA 2019, 161 ff.

108. NK-StGB/*Ulfrid Neumann*, 5. Aufl. 2017, StGB § 34 Rn. 31a.

109. Ιδίως από τον *Aθ. Αναγνωστόπουλο*, τιμ.τομ. Γιαννίδη, σ. 142 επ.

110. Αντίθετα ο *Aθ. Αναγνωστόπουλος*, τιμ.τομ. Γιαννίδη, σ. 144 επ., ο οποίος όμως δεν διακρίνει επαρκώς την προστασία του ζώου καθεαυτόν (έννομο αγαθό) από την ιδιότητα του φορέα-υποκειμένου του, δηλαδή εκείνου προς όφελος του οποίου θεσπίζεται η έννομη προστασία του αγαθού, επειδή την αξιολογεί ως σημαντική. Το γεγονός ότι τα ζώα απολαμβάνουν ιδιαίτερης προστασίας της ευζωίας τους στο δικαίό μας δε σημαίνει κατ' ανάγκην ότι είναι και φορείς του αγαθού αυτού.

111. Πρβλ. *Scheuerl/Glock*, NStZ 2018, 449.

112. *Amelung*, Der Begriff des Rechtsguts in der Lehre vom strafrechtlichen Rechtsgüterschutz, in: Hefendehl/Hirsch/Wohlers, Die Rechtsgutstheorie, 2003, S. 155 ff.

113. Βλ. ανωτ. υποσημ. 110.

46. Με αφετηρία την κρατούσα εκεί άποψη για την ερμηνεία της § 34 γερμΠΚ, που ανωτέρω παρατέθηκε, υποστηρίζεται πράγματι στη Γερμανία ότι η συνταγματική πρόβλεψη στο άρθρο 20α του Θεμελιώδους Νόμου για την κρατική υποχρέωση προστασίας των ζώων ανάγει πλέον το συμφέρον για την προστασία τους σε υπερατομικό έννομο αγαθό, το οποίο υπάγεται ευθέως στη διάταξη της § 34 γερμΠΚ, και μάλιστα η εφαρμογή της δεν περιορίζεται μόνο σε πράξεις που κατατείνουν στην ευζωία των ζώντων ζώων, αλλά και σε εκείνες που κατατείνουν στη μεσοπρόθεσμη άρση παρανόμων καταστάσεων που απειλούν μελλοντικές γενιές ζώων¹¹⁴. Στο ίδιο αποτέλεσμα καταλήγει και η άποψη του *Neumann*, ο οποίος υποστηρίζει ως ορθότερη για την προστασία των ζώων την αναλογική εφαρμογή της § 34 γερμΠΚ, δεδομένης αφενός μεν της συνταγματικής πρόβλεψης του άρθρου 20α του Θεμελιώδους Νόμου, αφετέρου δε του ανθρωποκεντρικού χαρακτήρα της έννοιας του εννόμου αγαθού που αποκλείει την ευθεία εφαρμογή της διάταξης και την υπαγωγή των ζώων στην έννοια του «άλλου»¹¹⁵. Υπό οποιαδήποτε από τις ανωτέρω απόψεις όμως οι διατάξεις περί κατάστασης ανάγκης δεν δίδουν «λευκή επιταγή» σε ακραίους φιλόζωους ακτιβιστές, διότι η προστασία των ζώων επαφίεται κατ' αρχήν στις αρμόδιες κρατικές αρχές, οι οποίες είναι επιφορτισμένες με την εφαρμογή των σχετικών διατάξεων και όχι στον πολίτη που προσπαθεί να νοσφισθεί τα έργα της κρατικής εξουσίας¹¹⁶. Επιπλέον, πρέπει η πράξη διά της οποίας επιδιώκεται η πραγμάτωση της προστασίας των ζώων, όπως και κάθε υπερατομικού εννόμου αγαθού, να είναι πρόσφορο, αναγκαίο και εν στενή έννοια ανάλογο μέσο για την αποτροπή του κινδύνου που απειλεί το ζώο¹¹⁷.
47. Ορθότερη φαίνεται επομένως η στάση που τήρησε σε μία όμοια περίπτωση το Εφετείο του Heilbronn (LG Heilbronn), το οποίο απέρριψε τον ισχυρισμό περί κατάστασης ανάγκης κατά την § 34 γερμΠΚ¹¹⁸, επισημαίνοντας ότι οι κατηγορούμενοι που εισήλθαν λάθρα σε πτηνοτροφείο καθ' ομολογίαν τους δεν ενήργησαν για να σώσουν όλες ή έστω μία από τις γαλοπούλες από τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης, αλλά για να βιντεοσκοπήσουν τις συνθήκες που επικρατούσαν εκεί, ώστε μέσω της δημοσιοποίησης του οπτικοακουστικού υλικού να προκαλέσουν μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα αλλαγές στις συνθήκες της μαζικής εκτροφής ζώων: «*Ακόμη και αν στο πτηνοτροφείο, όπως ανέμεναν οι κατηγορούμενοι, επικρατούσαν ιδιαίτερα άσχημες συνθήκες, οι κατηγορούμενοι δεν θα ετύγγαναν δικαιολόγησης. Διότι ακριβώς δεν ήθελαν να μεταβάλουν άμεσα αυτές τις συνθήκες διά της εισβολής τους, αλλά μόνο να επηρεάσουν τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης*

114. MüKoStGB/Erb, 4. Aufl. 2020, StGB § 34 Rn. 72· *Fahl*, JA 2019, 164 f.

115. NK-StGB/*Ulfrid Neumann*, 5. Aufl. 2017, StGB § 34 Rn. 31a.

116. *Fahl*, JA 2019, 164 f.

117. *Fahl*, JA 2019, 165· *Scheuerl/Glock*, NStZ 2018, 449.

118. LG Heilbronn Urt. v. 23.5.2017 – 7Ns 41 Js 15494/15, BeckRS 2017, 132799· έτσι και *Scheuerl/Glock*, NStZ 2018, 449.

σε καταναλωτές, πολιτικούς και κτηνιατρικές υπηρεσίες. Δεν ενήργησαν συνεπώς για να αποτρέψουν έναν παρόντα κίνδυνο».

48. Συνεπώς, ακόμη και εκεί όπου ο κίνδυνος για υπερατομικά έννομα αγαθά μπορεί να θεμελιώσει κατάσταση ανάγκης, το βασικό εμπόδιο για τη δικαιολόγηση των πράξεων πολιτικής ανυπακοής περιβαλλοντικών ακτιβιστών είναι ακριβώς ότι **δεν αποτελούν ενέργειες που κατατείνουν άμεσα στην αποτροπή του κινδύνου και τη διάσωση του απειλούμενου εννόμου αγαθού**. Οι δράστες δηλαδή δεν λαμβάνουν μέτρα για την αποτροπή του κινδύνου, αλλά θέλουν να παρακινήσουν άλλους να λάβουν τα πρόσφορα και αναγκαία μέτρα. Αυτή η περίπτωση δεν μπορεί όμως να υπαχθεί στις διατάξεις για την κατάσταση ανάγκης, ανεξαρτήτως του χαρακτήρα του εννόμου αγαθού ως ατομικού ή υπερατομικού.
49. Στρέφοντας το βλέμμα πίσω στο ελληνικό Ποινικό Δίκαιο διαπιστώνουμε ότι ο κίνδυνος που απορρέει από την κλιματική αλλαγή για το υπερατομικό έννομο αγαθό του περιβάλλοντος είναι μεν αναμφισβήτητα υπαρκτός, αλλά όχι τόσο «χειροπιαστός» όσο απαιτείται για την ενεργοποίηση της διάταξης του άρθρου 25 ΠΚ. Απειλεί ένα υπερατομικό έννομο αγαθό («περιβάλλον») που δεν έχει περιουσιακό χαρακτήρα και δεν αφορά άμεσα το πρόσωπο ή την περιουσία ενός, έστω αόριστου, κύκλου μη ατομικά προσδιορισμένων προσώπων. Υπό το πρίσμα αυτό, πράγματι, η αποτροπή μίας οικολογικής καταστροφής με πράξεις πολιτικής ανυπακοής δεν μπορεί κατ' αρχήν να οδηγήσει σε άρση του αδικου χαρακτήρα τους λόγω κατάστασης ανάγκης. Εξάλλου, η λύση για την υπαγωγή των κινδύνων για το περιβάλλον στη διάταξη του άρθρου 25 ΠΚ δεν μπορεί σίγουρα να αναζητηθεί διά της οπισθοχωρήσεως στην παρωχημένη ανθρωποκεντρική αντίληψη για την προστασία του περιβάλλοντος, η οποία το υποβαθμίζει σε κατ' επίφαση έννομο αγαθό και προσδίδει στις σχετικές διατάξεις τον χαρακτήρα εγκλημάτων αφηρημένης επικινδυνότητας (αφηρημένης διακινδύνευσης) για προσωποπαγή έννομα αγαθά των κοινωνιών (ζωή και υγεία)¹¹⁹. Εξαιρούνται φυσικά οι περιπτώσεις εκείνες, στις οποίες συντρέχουν οι προϋποθέσεις των εκ του αποτελέσματος διακρινόμενων περιβαλλοντικών αδικημάτων, λ.χ. του άρθρου 28 § 3 περ. δ' και ε' Ν. 1650/1986, όπου η προσβολή του περιβάλλοντος έχει ως επακόλουθο την επέλευση αποτελέσματος κινδύνου ή βλάβης ατομικών εννόμων αγαθών. Εκεί το άρθρο 25 ΠΚ εφαρμόζεται κανονικά για την αποτροπή τους, εφόσον φυσικά συντρέχουν και οι λοιπές προϋποθέσεις του, όπως και το άρθρο 22 ΠΚ.
50. Όσον αφορά τα ζώα μπορεί όμως πράγματι να ειπωθεί ότι η εξέλιξη του ιδιαίτερου νομοθετικού καθεστώτος προστασίας τους¹²⁰ καθιστά την ευζωία τους, ως επιμέρους στοιχείο του περιβάλλοντος, μία συγκεκριμενοποιήσιμη και ήδη συγκεκριμενοποιημένη αξία, η

119. Βλ. παράθεση των σχετικών απόψεων σε *Μοροζίνη*, Περιβάλλον Ι, πλαγιαρ. 4.

120. Βλ. μία συνοπτική παράθεση του από τον *Αθ. Αναγνωστόπουλο*, τιμ.τομ. Γιαννίδη, σ. 130 επ.

οποία μπορεί να ενεργοποιήσει τη διάταξη του άρθρου 25 ΠΚ. Με αφορμή τη συζήτηση που διεξάγεται ιδίως στη Γερμανία σχετικά με την υπαγωγή των πράξεων για την προστασία των ζώων στην κατάσταση ανάγκης μπορούμε να παρατηρήσουμε σχετικώς τα εξής: **Ο περιορισμός της υπαγωγής της αποτροπής κινδύνων που απειλούν υπερατομικά έννομα αγαθά στη διάταξη του άρθρου 25 ΠΚ με βάση τον περιουσιακό ή συγκεκριμένο ατομικό χαρακτήρα τους**, δεν θέλει να αποκλείσει από το πεδίο εφαρμογής της διάταξης τις περιπτώσεις εκείνες που ο δράστης ικανοποιεί μία πρακτική κοινωνική ανάγκη, αλλά τις περιπτώσεις που ελλοχεύει ο κίνδυνος ανάπτυξης μίας παρακρατικής δραστηριότητας, διά της οποίας ο πολίτης νοσφίζεται και υποκαθιστά την κρατική εξουσία¹²¹. Ο «περιουσιακός» ή «συγκεκριμένος ατομικός» χαρακτήρας των αγαθών του κοινωνικού συνόλου ή του κράτους που απαιτεί η κρατούσα άποψη και η ταυτόχρονη απόρριψη «μη συγκεκριμενοποιήσιμων γενικής φύσεως συμφερόντων και αξιών» οδηγεί έτσι στο πράγματι ζητούμενο διά των συγκεκριμένων περιορισμών: τη «συγκεκριμενοποίηση» της απειλούμενης και προστατευόμενης διά της σωστικής πράξης αξίας, η οποία επιτυγχάνεται συνήθως διά της αναφοράς της σε ένα υλικό αντικείμενο που εξασφαλίζει την προσβασιμότητά της στην εμπειρική παρατήρηση. Γι' αυτό γίνεται γενικώς αναντίρρητα δεκτή η εφαρμογή του άρθρου 25 ΠΚ για την προστασία λ.χ. μίας κοινωφελούς εγκατάστασης.

51. Φρονώ λοιπόν ότι **το άρθρο 25 ΠΚ μπορεί να εφαρμοστεί επί πράξεων που αποτρέπουν κινδύνους για συγκεκριμένα περιβαλλοντικά στοιχεία - εκφάνσεις του εννόμου αγαθού του περιβάλλοντος**. Το ενιαίο υπερατομικό έννομο αγαθό του περιβάλλοντος διαθέτει περισσότερες πτυχές ή επιφάνειες ή εκφάνσεις, στην προστασία των οποίων προσανατολίζονται οι επιμέρους νομοθετικές διατάξεις για την προστασία του, ώστε από εμπειρική-οντολογική άποψη το περιβάλλον συνίσταται από περισσότερα επιμέρους συστατικά στοιχεία, δηλαδή την γη, τον αέρα, το νερό, τα ζώα και τα φυτά, τα οποία όμως τελούν σε σχέση λειτουργικής αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης και αποτελούν ένα ενιαίο λειτουργικό σύνολο, ώστε η βλάβη ενός από τα ανωτέρω στοιχεία διαταράσσει τη γενικότερη λειτουργική ισορροπία του συνόλου, την λεγόμενη οικολογική ισορροπία¹²². Οι πτυχές-εκφάνσεις του ενιαίου εννόμου αγαθού «περιβάλλον» αντιστοιχούν λοιπόν κατά βάση στις πέντε ενότητες των συστατικών του στοιχείων, ήτοι ατμόσφαιρα, υδρόσφαιρα (λίμνες, ποτάμια, θάλασσα, υπόγεια, επιφανειακά ύδατα, τρεχούμενα ή στάσιμα νερά, υδρόβια χλωρίδα και πανίδα), γη (έδαφος και υπέδαφος), χλωρίδα και πανίδα, ενώ καθεμία από τις ανωτέρω βασικές εκφάνσεις παρουσιάζει και ειδικότερες εκφάνσεις, οι οποίες μπορούν να αποτελέσουν και ξεχωριστό αντικείμενο προστασίας¹²³. Ανάλογα

121. Πρβλ. ιδίως *Μαγκάκη*, Διάγραμμα, σ. 202-203.

122. Βλ. σχετικώς με περαιτέρω παραπομπές τις αναπτύξεις του γράφοντος σε *Περιβάλλον I*, πλαγιαρ. 3 επ.

123. *Μοροζίνης*, *Περιβάλλον I*, πλαγιαρ. 7.

με το αντικείμενο προστασίας προσδιορίζεται και το υλικό αντικείμενο των περιβαλλοντικών αδικημάτων επί του οποίου επενεργεί ο δράστης, το οποίο μπορεί να είναι ένα ή περισσότερα από τα ανωτέρω κατ' ιδίαν στοιχεία που συνθέτουν το περιβάλλον¹²⁴. Συνεπώς, εφόσον υπάρχει προσβολή συγκεκριμένου στοιχείου του περιβάλλοντος, όπως π.χ. η ρύπανση ενός ποταμού, δεν απαιτείται για την ενεργοποίηση της διάταξης του άρθρου 25 ΠΚ η διαπίστωση κινδύνου και για ατομικά έννομα αγαθά (π.χ. των κατοίκων των παράκτιων περιοχών), αλλά αρκεί η προσβολή συγκεκριμένου περιβαλλοντικού στοιχείου, η οποία είναι αρκούντως συγκεκριμένη. Φυσικά η σχέση απειλούμενου και προσβαλλόμενου εννόμου αγαθού (π.χ. της ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής του εργοστασίου που απορρίπτει λύματα και ρυπαίνει) και η προσφορότητα και αναγκαιότητα των μέσων για τη διάσωσή του διαμορφώνονται αναλόγως στο πλαίσιο του «θεμελιώδους σταθμιστικού ενεργήματος». Όπου λ.χ. αρκεί η καταγγελία στην επιθεώρηση περιβάλλοντος για να παύσει άμεσα η προσβολή του περιβαλλοντικού στοιχείου δεν δικαιολογείται κατ' άρθρο 25 ΠΚ η φθορά των μηχανημάτων του εργοστασίου που ρυπαίνει.

52. Μολονότι από το κείμενο της απόφασης του Εφετείου Κέρκυρας δεν προκύπτουν περαιτέρω στοιχεία, είναι σφόδρα πιθανό με βάση και όσα υποστήριξε η μειοψηφία, ότι επρόκειτο για μία περίπτωση της λεγόμενης «νόμιμης ρύπανσης», η οποία δεν συνιστά καν παράνομη, πολλώ δε μάλλον αξιόποινη προσβολή του περιβάλλοντος, εφόσον καλύπτεται από τις οικείες διοικητικές διατάξεις και πράξεις¹²⁵. Ας δεχτούμε όμως, προκειμένου να προχωρήσουμε το συλλογισμό μας σχετικά με την κατάσταση ανάγκης σε περίπτωση που απειλείται υπερατομικό έννομο αγαθό, και δη το περιβάλλον, ότι πράγματι η συγκεκριμένη διοικητική πράξη έπασχε ως προς τη συνταγματικότητά της, πλην όμως δεν είχε ακυρωθεί επειδή οι έχοντες έννομο συμφέρον κάτοικοι αμέλησαν (επί 13 έτη!) να ασκήσουν το ένδικο βοήθημα της αιτήσεως ακυρώσεως. Εφόσον επρόκειτο πιθανότατα για κανονιστική διοικητική πράξη ο ποινικός δικαστής μπορούσε πράγματι να κρίνει την ισχύ και τη νομιμότητα της παρεμπιπτόντως¹²⁶. Σε μία τέτοια περίπτωση παράνομης, και μάλιστα ενδεχομένως αξιόποινης προσβολής του περιβάλλοντος, τίθεται το ζήτημα ποινικής αξιολόγησης της προσπάθειας του οποιουδήποτε πολίτη (και όχι μόνο του κατοίκου της περιοχής) να αποτρέψει τον παρόντα κίνδυνο βλάβης του περιβάλλοντος από την παροχέτευση των αστικών λυμάτων στο ποτάμι.
53. Στην Ελβετία υποστηρίχθηκε ήδη από τον *Payer* στις παρατηρήσεις του επί της απόφασης του πρωτοβαθμίου δικαστηρίου της Λωζάνης, ότι, ακόμη και αν δεχθεί κανείς το

124. *Μοροζίνης*, Περιβάλλον Ι, πλαγιαρ. 8.

125. Βλ. ανωτ. υποσημ. 32.

126. Βλ. σχετικώς *Μοροζίνη*, Περιβάλλον Ι, πλαγιαρ. 31· πρβλ. *Λίβο*, ΠοινΧρ 1992, 315, ο οποίος θεωρεί αδιάφορο «το κατά πόσον η διοικητική πράξη πληροί τις προϋποθέσεις τυπικής και ουσιαστικής της νομιμότητας, και ως εκ τούτου το κατά πόσον δικαιολογημένα αντιδρά ο πολίτης εναντίον της» και σημαντικό το κατά πόσον ο συγκεκριμένος τρόπος αντίδρασης στην εφαρμογή της εμφανίζεται ως η πιότερη δυνατή επιλογή και συνδέεται αιτιωδώς με την αποτροπή της εφαρμογής της.

status του υπερατομικού εννόμου αγαθού για το περιβάλλον (πράγμα που στην Ελβετία αμφισβητείται), το εντάξει στα «ζωτικά συμφέροντα» του κράτους και χαρακτηρίσει την κλιματική αλλαγή ως άμεσο κίνδυνο για το περιβάλλον και εντεύθεν για το κοινωνικό σύνολο, και πάλι δεν πληρούνται οι λοιπές προϋποθέσεις της κατάστασης ανάγκης (πέραν του τεθειμένου δικαίου), ιδίως εκείνη της προσφορότητας του μέσου για την αποτροπή του κινδύνου¹²⁷. Τα ίδια ισχύουν και για τις πράξεις των κατηγορουμένων Θεσπρωτών στην υπόθεση του ποταμού Καλαμά. Ακόμη και αν θεωρήσουμε (ορθώς) ότι απειλούμενο έννομο αγαθό ήταν το περιβάλλον υπό την εκεί αναφερόμενη ειδικότερη έκφασή του (υγροβιότοπος και οικοσύστημα ποταμού Καλαμά), οι πράξεις, για τις οποίες ασκήθηκε η ποινική δίωξη δεν τελούσαν «σε κανενός είδους αιτιώδη σύνδεσμο προς την επιδιωκόμενη αποτροπή εκτελέσεως της διοικητικής αποφάσεως», όπως επισήμανε ήδη ο *Αίβος* στις παρατηρήσεις του υπό την ΤρΕφΚερκ 214/1991¹²⁸. Ισχύουν δηλαδή και εδώ *mutatis mutandis* όσα ανωτέρω αναφέρθηκαν για την προσφορότητα του μέσου αποτροπής και το άλλως αναπότρεπτον του κινδύνου ενόψει της διάσωσης ατομικών εννόμων αγαθών.

54. Ωστόσο, εφόσον γίνει δεκτή η ανωτέρω θέση μας για την υπαγωγή και των κινδύνων που απειλούν συγκεκριμένο περιβαλλοντικό στοιχείο στο άρθρο 25 ΠΚ, καλύπτονται από τη διάταξη αυτή οι περιπτώσεις που υπάρχει ο ως άνω αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της πράξης υπεράσπισης του περιβαλλοντικού στοιχείου και του κινδύνου (επέλευσης βλάβης) που το απειλεί. Όταν δηλαδή **το σωστικό μέσο κατατείνει πράγματι ευθέως στην αποτροπή της πραγμάτωσης παρόντος κινδύνου για συγκεκριμένο περιβαλλοντικό στοιχείο**, το άρθρο 25 ΠΚ εφαρμόζεται. Στην περίπτωση της ρύπανσης του ποταμού Καλαμά λ.χ. η πρόσφορη σωστική ενέργεια για τη διάσωση του περιβαλλοντικού στοιχείου, δηλαδή του υγροβιότοπου και του οικοσυστήματος του ποταμού, θα μπορούσε να συνίσταται σε ενέργειες που κατέτειναν ευθέως στην παρεμπόδιση της απόρριψης των λυμάτων στον ποταμό, όπως αυτές που ανωτέρω αναφέρθηκαν (π.χ. παρεμπόδιση του συνεργείου της νομαρχίας που θα επιφορτιζόταν με την τεχνική υλοποίηση της διοικητικής πράξης), θα ήταν δε και αναγκαία, ενόσω δεν υφίσταντο νόμιμα εναλλακτικά μέσα (π.χ. μέχρι να εκδοθεί η απόφαση επί της αίτησης αναστολής ή έκδοσης προσωρινής διαταγής επί της αιτήσεως ακυρώσεως από το αρμόδιο διοικητικό δικαστήριο). Σε μια τέτοια περίπτωση μπορεί, εν κατακλείδι, να γίνει δεκτή άρση του αδίκου λόγω κατάστασης ανάγκης κατά το άρθρο 25 ΠΚ, όπως και στην περίπτωση αφαίρεσης του ζώου από τον τυραννικό βασανιστή κάτοχό του για να αποτραπεί ο βασανισμός του. Αντίθετα λόγος περί δικαιολόγησης της πράξης λόγω κατάστασης ανάγκης για προστασία των ζώων δεν μπορεί να γίνει λ.χ. στην περίπτωση που ακραίοι χορτοφάγοι ακτιβιστές προ-

127. Payer, *sui-generis* 2020, 236.

128. *Αίβος*, ΠοινΧρ 1992, 315.

καλούν φθορές σε χασάπικο, αφού η δημοκρατική πλειοψηφία τάσσεται (τουλάχιστον επί του παρόντος και του άμεσα προβλεπτού μέλλοντος) υπέρ της κρεοφαγίας. Ομοίως, λόγος περί δικαιολογημένων λόγω κατάστασης ανάγκης πράξεων υπεράσπισης του περιβάλλοντος δεν μπορεί να γίνει στις περιπτώσεις που δεν διαταράσσεται, αλλά πραγματώνεται η οικολογική ισορροπία εντός του οικείου οικοσυστήματος. Όταν ένα λιοντάρι κατασπαράσσει μία αντιλόπη στον φυσικό τους χώρο δε νοείται ούτε τριτάμυνα ούτε κατάσταση ανάγκης για την προστασία της¹²⁹.

55. Η ως άνω θεμελίωση κατάστασης ανάγκης κατά την έννοια του άρθρου 25 ΠΚ για την προστασία επιμέρους στοιχείων του περιβάλλοντος δεν αφορά αυτονοήτως τις περιπτώσεις πράξεων πολιτικής ανυπακοής, που κρίθηκαν με τις παρατεθείσες υπό ΙΙ. αποφάσεις, για τους λόγους που ανωτέρω αναλυτικά εκτέθηκαν. Ας μη λησμονούμε όμως και τούτο: Η κλιματική αλλαγή οφείλεται ως επί το πλείστον σε «νόμιμη ρύπανση», δηλαδή σε εκπομπές ρύπων, οι οποίες δεν υπερβαίνουν τα νόμιμα όρια που προβλέπει το οικείο ρυθμιστικό πλαίσιο και συνεπώς δεν συνιστούν καν παράνομες προσβολές των περιβαλλοντικών στοιχείων. Η ανάγκη για αλλαγή του ρυθμιστικού πλαισίου σε μία δημοκρατία δεν εκβιάζεται με αξιόποινες πράξεις· επιτυγχάνεται διά της πειθούς στο πλαίσιο του δημοκρατικού διαλόγου. Μόνον όπου η πολιτική ανυπακοή προσιδιάζει περισσότερο σε πειθώ παρά σε εξαναγκασμό, ακόμη και αν δεν δικαιολογείται, πάντως νομιμοποιείται να αξιώσει την επιείκεια της δημοκρατικής πλειοψηφίας¹³⁰.

3. Πλάνη περί τις πραγματικές προϋποθέσεις της κατάστασης ανάγκης;

56. Όπως προκύπτει από την απόφαση του Εφετείου της Γενεύης, και στο ελβετικό Ποινικό Δίκαιο γίνεται δεκτή η ύπαρξη νομιζόμενης κατάστασης ανάγκης, όταν ο δράστης πιστεύει εκ πλάνης ότι συντρέχουν πραγματικά περιστατικά που θεμελιώνουν παρόντα και άλλως αναπότρεπτο κίνδυνο, ενώ τέτοιος δεν υφίσταται πράγματι¹³¹. Η πλάνη περί τις πραγματικές προϋποθέσεις λόγου άρσης του αδίκου εξομοιώνεται και εκεί με την πραγματική πλάνη που προβλέπει το άρθρο 13 του ελβΠΚ, και μάλιστα υπάγεται ευθέως στη διάταξη αυτή, που ομιλεί γενικώς για την πλάνη σχετικά με πραγματικά περιστατικά, καταλαμβάνοντας έτσι όχι μόνο εκείνα που θεμελιώνουν την αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος, όπως το ημέτερο άρθρο 30 § 1 ΠΚ, αλλά και εκείνα που θεμελιώνουν την αντικειμενική υπόσταση των λόγων άρσης του αδίκου (περίπτωση στην οποία παρ' ημίν

129. *Fahl*, JA 2019, 165.

130. Πρβλ. τις διακρίσεις κατωτ. υπό V.

131. Βλ. την απόφαση, σ. 19· επίσης βλ. παρ' ημίν *Μυλωνόπουλο*, ΓενΜ², σ. 477· *Σπινέλλη*, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 14.

γίνεται λόγος για αναλογική εφαρμογή του άρθρου 30 § 1 ΠΚ¹³²). Επίσης η πραγματική πλάνη για την ύπαρξη άλλων νόμιμων εναλλακτικών μέσων για την αποτροπή του κινδύνου δεν εξαρτάται από την ύπαρξη αντικειμενικώς τέτοιων, αλλά από την υποκειμενική πεποίθηση του δράστη σχετικά με τη διαθεσιμότητά τους¹³³. Ωστόσο, όπως σημείωσε και το LG Heilbronn¹³⁴ απορρίπτοντας τον αντίστοιχο ισχυρισμό των λάθρα εισελθόντων στο πτηνοτροφείο, είναι ξένη προς το δημοκρατικό σύστημα η αντίληψη ότι η μειοψηφία μπορεί να επηρεάζει ή να μεταβάλλει τις αποφάσεις της πλειοψηφίας με αξιόποινες πράξεις. Συνεπώς πολύ δύσκολα μπορεί να θεμελιωθεί πλάνη ως προς την απόλυτη επικουρικότητα της πράξης προσβολής λόγω μη διαθεσιμότητας νομίμων εναλλακτικών μέσων. Στην πραγματικότητα δεν πρόκειται καν για πλάνη περί πραγματικών περιστατικών, που αν συνέτρεχαν θα δικαιολογούσαν την πράξη προσβολής υπό το πρίσμα των διατάξεων περί κατάστασης ανάγκης, αλλά για μία ποινικώς αδιάφορη **πλάνη περί την υπαγωγή** τους στον επιτρεπτικό κανόνα της κατάστασης ανάγκης¹³⁵. Πρόκειται δηλαδή για μία πλάνη περί την ερμηνεία, αφού ο δράστης υπολαμβάνει εσφαλμένα ότι στο πλάτος της έννοιας του παρόντος και άλλως αναποτρέπτου κινδύνου υπάγεται και η περίπτωση της κλιματικής αλλαγής και των επιπτώσεών της στο περιβάλλον, ότι στο πλάτος της έννοιας της πρόσφορης πράξης προσβολής υπάγονται και ενέργειες που δεν κατατείνουν απευθείας στη διάσωση του απειλούμενου εννόμου αγαθού, αλλά στην παρακίνηση άλλου να ενεργήσει προς το σκοπό της αποτροπής του κινδύνου, και τέλος ότι σε μία δημοκρατική κοινωνία τα νόμιμα μέσα για τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης εξαντλούνται. Δεν πρόκειται εξάλλου για πλάνη περί την έκταση του επιτρεπτικού κανόνα (Erlaubnisirrtum), δηλαδή νομική πλάνη, αφού ο δράστης δεν πλανάται ως προς τις προϋποθέσεις που τάσσουν οι διατάξεις περί κατάστασης ανάγκης για την άρση του αδίκου, αλλά μόνον περί την υπαγωγή της συμπεριφοράς του υπό τις συγκεκριμένες περιστάσεις σε αυτές.

V. Η έλλειψη προληπτικής αναγκαιότητας για την επιβολή ποινής ως διέξοδος στο πρόβλημα της πολιτικής ανυπακοής

57. Η έλλειψη αναγκαιότητας για την επιβολή ποινικής τιμωρίας σε ειρηνικές συμβολικές διαμαρτυρίες είναι το σημείο, στο οποίο συγκλίνουν οι απόψεις στη γερμανική θεωρία, ήδη από τη δεκαετία του 1980, όταν οι συχνές πράξεις πολιτικής ανυπακοής των πασιφιστών προκάλεσαν ζωηρή επιστημονική συζήτηση¹³⁶. Ωστόσο η δογματική ένταξη ενός

132. Μυλωνόπουλος, ΓενΜ², σ. 619 επ.

133. Βλ. την απόφαση, σ. 19-20· έτσι παρ' ημίν Σπινέλλης, ΣυστΕρμΠΚ, άρθρο 25 πλαγιαρ. 14.

134. LG Heilbronn Urt. v. 23.5.2017 – 7Ns 41 Js 15494/15, BeckRS 2017, 132799.

135. Για την πλάνη περί την υπαγωγή βλ. Μυλωνόπουλο, ΓενΜ², σ. 625 επ.

136. Roxin, in: FS für Schüler - Springorum, S. 453.

τέτοιου λόγου αποκλεισμού του ποινικού κολασμού στις παραδοσιακές κατηγορίες των λόγων άρσης του αδικού ή της ενοχής είναι πράγματι πολύ δυσχερές. Είναι χαρακτηριστικό ότι κάποιοι Γερμανοί συγγραφείς, όπως αναφέρθηκε, αναζήτησαν διέξοδο στην πρόταση για χορήγηση αμνηστίας στις περιπτώσεις αυτές¹³⁷.

58. Ο *Roxin* υποστηρίζει ότι σε έναν στενό κύκλο μεμονωμένων περιπτώσεων πολιτικής ανυπακοής μπορεί να γίνει δεκτός **αποκλεισμός της «ποινικής υπευθυνότητας»**, δηλαδή της δογματικής κατηγορίας που στο έργο του υποκαθιστά την παραδοσιακή έννοια του καταλογισμού εις ενοχή στην τρίτη βαθμίδα της δόμησης του εγκλήματος και συντίθεται από την ενοχή και την προληπτική αναγκαιότητα ποινικής τιμωρίας (*präventive Notwendigkeit strafrechtlicher Ahndung*)¹³⁸. Η δεύτερη αυτή προϋπόθεση της ποινικής υπευθυνότητας ελλείπει ιδίως στις περιπτώσεις που υφίσταται (αν και αισθητά μειωμένη) ενοχή, εντούτοις ο νόμος δεν θεωρεί αναγκαία για λόγους πρόληψης την επιβολή ποινικής κύρωσης, πράγμα που συμβαίνει ιδίως στους λόγους συγγνώμης¹³⁹. Με τον τρόπο αυτό τίθεται κατά την άποψη αυτή μία περαιτέρω προϋπόθεση για την επιβολή της ποινικής κύρωσης, η οποία συστέλλει έτι περαιτέρω το πεδίο του ποινικού κολασμού με βάση τις αξιολογήσεις για την εξυπηρέτηση των σκοπών πρόληψης που υφέρπουν στο νόμο¹⁴⁰.
59. Μία τέτοια **άρση της ποινικής υπευθυνότητας πέραν του τεθειμένου δικαίου** δέχεται ο *Roxin* για την πολιτική ανυπακοή σε συνέχεια των αναπτύξεών του για το συνειδησιακό έγκλημα, όπου υποστηρίζει ότι η επίκληση της ελευθερίας συνειδήσεως που κατοχυρώνεται ως ατομικό δικαίωμα στο άρθρο 4 του Θεμελιώδους Νόμου συνεπάγεται «μόνο ένα δικαίωμα επιείκειας [*Nachsicht*]» και αναπτύσσει τις έννομες συνέπειές της στη βαθμίδα της «ποινικής υπευθυνότητας» ως λόγος συγγνώμης πέραν του τεθειμένου δικαίου, επειδή αποκλείεται στις περιπτώσεις αυτές η προληπτική αναγκαιότητα επιβολής ποινής¹⁴¹. Η πολιτική ανυπακοή μπορεί λοιπόν κατά τον *Roxin* να οδηγήσει ομοίως σε λόγο αποκλεισμού της ποινικής υπευθυνότητας πέραν του τεθειμένου δικαίου, συναγόμενο από την κατοχύρωση στο σύνταγμα των ατομικών δικαιωμάτων της ελευθερίας της έκφρασης και της ελευθερίας του συνέρχεσθαι (άρθρα 5 και 8 του Θεμελιώδους Νόμου),

137. Βλ. σύντομη παράθεση των σχετικών απόψεων από τον *Roxin*, in: FS für Schüler - Springerum, S. 451 ff.

138. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 16 Rn. 55, § 22 Rn. 130 ff.: *Roxin*, in: FS für Schüler - Springerum, S. 453 ff.: συμφ. ο *Kühl*, Der Umgang des Strafrechts mit Moral und Sitten, JA 2009, 834. Αντιθ. LK-StGB/*Rönnau*, 13. Aufl., Vor §§ 32 ff. Rn. 144, διότι έτσι οι δράστες μπορεί να βρουν μιμητές.

139. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 19 Rn. 3 ff.: *Roxin*, in: FS für Schüler - Springerum, S. 454 f.: συμφ. ο *Schünemann*, Die Funktion des Schuldprinzips im Präventionsstrafrecht, in: Grundfragen des modernen Strafrechtssystems, 1984 (εφεξής: Die Funktion), S. 168 ff.

140. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 19 Rn. 7.

141. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 22 Rn. 122 ff.: *Roxin*, in: FS für Schüler - Springerum, S. 454.

ιδίως σε περιπτώσεις ειρηνικών διαμαρτυριών, όπως οι καθιστικές διαμαρτυρίες και τα «sit-ins», υπό την προϋπόθεση ότι πρόκειται για πράξεις διαδηλωτών που στοχεύουν στην αφύπνιση της κοινής γνώμης για σημαντικά βιοτικά ζητήματα και δεν θίγουν άλλα σημαντικά δημόσια συμφέροντα¹⁴². Στις περιπτώσεις αυτές η ενοχή του δράστη είναι αισθητά μειωμένη λόγω του γεγονότος ότι η συμπεριφορά του συνορεύει με την άσκηση ενός ατομικού δικαιώματος και αποσκοπεί στο κοινό καλό¹⁴³. Έτσι αφενός η σοβαρότητα του κινήτρου και αφετέρου η αντικειμενική έλλειψη βλαπτικότητας στηρίζουν την έλλειψη γενικοπροληπτικής (υπό το πρίσμα ιδίως της θετικής γενικής πρόληψης) και ειδικοπροληπτικής αναγκαιότητας για την επιβολή ποινικής κύρωσης στις περιπτώσεις αυτές¹⁴⁴.

60. Όταν όμως η πράξη θίγει και ατομικά συμφέροντα, ο αποκλεισμός της ποινικής υπευθυνότητας πρέπει κατά την άποψη αυτή να γίνεται δεκτός μόνον υπό έξι **προϋποθέσεις**¹⁴⁵:
1. Η διαμαρτυρία που παραβιάζει τους κανόνες δικαίου πρέπει να αφορά υπαρξιακά ζητήματα που αφορούν το σύνολο του πληθυσμού· σε αυτά συγκαταλέγονται και τα οικολογικά ζητήματα.
 2. Ο δράστης πρέπει να δρα με κίνητρο την μέριμνα για το κοινό καλό.
 3. Η παραβίαση του κανόνα πρέπει να έχει μία εμφανή σχέση με τον αποδέκτη της διαμαρτυρίας.
 4. Ο διαμαρτυρόμενος πρέπει να είναι πιστός στην κοινοβουλευτική δημοκρατία, ώστε αποκλείεται ο αποκλεισμός της υπευθυνότητας «επαναστατών» που θέλουν την κατάλυσή της.
 5. Η παραβίαση των κανόνων δικαίου πρέπει να είναι μη βίαιη, ειρηνική και να αποφεύγει την ενεργητική αντίσταση κατά των δυνάμεων της τάξης.
 6. Η παρεμπόδιση της σχετικής δραστηριότητας λόγω της διαμαρτυρίας πρέπει να είναι ελάχιστη και η όχληση εξ αυτής χρονικά περιορισμένη.
61. Είναι γεγονός ότι υπ' αυτές τις προϋποθέσεις η πράξη πολιτικής ανυπακοής εμφανίζει ιδιαίτερος μειωμένο άδικο και αντίστοιχα ελάχιστη ενοχή, ενώ διά της αποδοχής της ανωτέρω άποψης παρέχεται η αναγκαία ευελιξία στο δικαστή ενόψει της ποικιλομορφίας των πραγματικών περιπτώσεων¹⁴⁶. Το πρόβλημα εντοπίζεται όμως στη δογματική κατάταξη του αποκλεισμού της ποινικής κύρωσης, όταν ήθελε κριθεί ότι συντρέχουν οι ως άνω προϋποθέσεις, και συγκεκριμένα ερωτάται, αν αφορά πράγματι τη δόμηση του εγκλήματος, δηλαδή τις προϋποθέσεις του, ή τις έννομες συνέπειές του¹⁴⁷. Το ερώτημα, αν η παραδοσιακή έννοια της ενοχής λαμβάνει επαρκώς υπόψη της και τις απαιτήσεις που

142. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 22 Rn. 130· *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 454.

143. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 22 Rn. 131.

144. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 22 Rn. 132· *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 455 f.

145. *Roxin/Greco*, AT I⁵ § 22 Rn. 133· *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 456.

146. *Radtko*, GA 2000, 31.

147. *Radtko*, GA 2000, 31.

απορρέουν από την αρχή της αναλογικότητας (διότι περί αυτού πρόκειται), καθώς και το λογικώς προηγούμενο ερώτημα, αν πρέπει αυτές να λαμβάνονται υπόψη ήδη στο πλαίσιο της δόμησης (scil. των προϋποθέσεων) του εγκλήματος, ώστε (σε καταφατική περίπτωση) η παραδοσιακή έννοια της ενοχής χρήζει συνακόλουθα αναθεωρήσεως για να μπολιαστεί ο ατομικός καταλογισμός της πράξης¹⁴⁸ στο δρών υποκείμενο με τις απαιτήσεις που απορρέουν από την εν ευρεία εννοία αναλογικότητα μέσου (δηλαδή ποινής) και σκοπού (αυτής), δεν μπορεί να απαντηθεί εδώ. Ο νέος ΠΚ 2019 αναφέρεται πάντως στην τήρηση της αρχής της αναλογικότητας μόνον ως προϋπόθεση για την επιβολή του «κακού» εκείνου που δεν προϋποθέτει ενοχή, δηλ. των μέτρων ασφαλείας (69 § 2 ΠΚ 2019). Αν η πρόβλεψη αυτή σημαίνει (εξ αντιθέτου) ότι, όπου υπάρχει ενοχή, δεν εξετάζεται κατ' αρχήν η προληπτική αναγκαιότητα ως προϋπόθεση για την κατάφαση εγκλήματος ή (εκ του ελάσσονος στο μείζον) ότι, αφού η αναλογικότητα είναι προϋπόθεση επιβολής θεραπευτικού μέτρου σε μη ένοχη πράξη, είναι κατά μείζονα λόγο προϋπόθεση για την κατάφαση εγκλήματος και την επιβολή ποινής σε ένοχη πράξη, δεν μπορεί να εξεταστεί περαιτέρω στον περιορισμένο χώρο της παρούσας μελέτης. Αν δεχτεί κανείς, όπως οι υποστηρικτές της ποινικής υπευθυνότητας, ότι η ποινή θεμελιώνεται στην προληπτική αναγκαιότητα της επιβολής της (και μόνο), ενώ η ενοχή (νοούμενη ως άλλως δύνασθαι πράττειν) απλώς περιορίζει, συστέλλει το πεδίο του προληπτικώς αναγκαίου ποινικού κολασμού¹⁴⁹, η ποινή οπωσδήποτε δεν νομιμοποιείται στις περιπτώσεις που δεν συντρέχει το θεμέλιο της επιβολής της. Η επίκληση της ενοχής του δράστη στις περιπτώσεις αυτές είναι δηλαδή αλυσιτελής, αφού δεν απαιτείται να επιτελέσει την περιοριστική της λειτουργία, ο δε ποινικός κολασμός είναι άνευ αντικειμένου ελλείψει προληπτικής αναγκαιότητάς του. Είναι λοιπόν γεγονός ότι η οριακή περίπτωση της (γνήσιας) πολιτικής ανυπακοής¹⁵⁰ προσφέρει επαρκή αφορμή και αφετηρία για τον σχετικό προβληματισμό, ο οποίος όμως προϋποθέτει μία κατάδυση στο άδυτο της ενοχής, που δεν μπορεί να επιχειρηθεί εδώ.

62. Στην ελβετική θεωρία υποστηρίζεται ήδη ότι οι πράξεις πολιτικής ανυπακοής των περιβαλλοντικών ακτιβιστών που κρίθηκαν με τις ως άνω παρατεθείσες αποφάσεις μπορούν να παχθούν υπό τις αυτές ως άνω προϋποθέσεις στη διάταξη του άρθρου 52 του ελβΠΚ, που προβλέπει τη **δικαστική άφεση της ποινής**¹⁵¹. Ωστόσο, η εφαρμογή του άρθρου 52 ελβΠΚ δεν έγινε δεκτή από το Εφετείο της Λωζάνης στην περίπτωση «Federer», επειδή θεωρήθηκε ότι η ενοχή των κατηγορουμένων δεν ήταν αρκούντως μειωμένη και οι συ-

148. Για τη διάκριση του καταλογισμού σε αντικειμενικό, υποκειμενικό και ατομικό (= ενοχή) βλ. ιδίως *Mir Puig*, Die Zurechnung im Strafrecht eines Rechtsstaates, in: Jahrbuch für Recht und Ethik, Band 2, 1994, S. 228, 238.

149. Έτσι ο *Schünemann*, Die Funktion, σ. 170, 195.

150. Πρβλ. *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 77.

151. *Payer*, sui-generis 2020, 239 ff.

νέπειες της πράξης τους υπερέβαιναν το όριο της ιδιαίτερας μικρής βαρύτητας, καθόσον προκλήθηκε σημαντική αναταραχή στις εργασίες της τράπεζας και την εξυπηρέτηση των πελατών.

63. Nota bene τα άρθρα 52 έως 54 ελβΠΚ αποτέλεσαν προδήλως το ξένο νομοθετικό πρότυπο για την κατάστρωση του νέοκοπου άρθρου 104B ΠΚ 2019, στο οποίο συμπτύχθηκαν οι εκεί προβλεπόμενες περιπτώσεις ενός γενικού λόγου άφεσης της ποινής¹⁵². Η άφεση της ποινής κατά το άρθρο 52 ελβΠΚ προϋποθέτει ότι η ενοχή του δράστη και (σωρευτικά) οι συνέπειες της πράξης του έχουν ελάχιστη βαρύτητα¹⁵³. Απαιτείται όμως επιπλέον η διαπίστωση ότι η επιβολή ποινής δεν είναι αναγκαία για την επίτευξη των σκοπών της ειδικής και γενικής πρόληψης¹⁵⁴. Στην Ελβετία υποστηρίζεται ότι πρόκειται κατ' ουσίαν για εισαγωγή μίας αρχής περιορισμένης ή μετριοπαθούς σκοπιμότητας στο ουσιαστικό δίκαιο¹⁵⁵. Η βαρύτητα της ενοχής είναι έννοια σχετική και προκύπτει από μία σύγκριση της συγκεκριμένης πράξης με την μέση, συνήθη περίπτωση τέλεσης του εγκλήματος¹⁵⁶. Σταθμίζεται δηλαδή το καλυπτόμενο από την ενοχή άδικο που πραγματώθηκε και όχι η ενοχή καθεαυτήν. Οι συνέπειες της πράξης περιλαμβάνουν όχι μόνο το αποτέλεσμα που περιγράφεται στο νόμο ως στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης, αλλά όλες τις συνέπειες της πράξης που καλύπτονται από υπαιτιότητα του δράστη¹⁵⁷. Συνεπώς στο σημείο αυτό δεν διαφέρει ουσιωδώς από τη διάταξη του άρθρου 104B § 1 περ. γ' ΠΚ 2019, η οποία αποβλέπει στην ιδιαίτερας μικρή βαρύτητα της βλάβης ή του κινδύνου που προκλήθηκε από την πράξη, «δηλ. το εξαιρετικά περιορισμένο μέγεθος αδικού της συγκεκριμένης πράξης»¹⁵⁸. Ομοίως υποστηρίζεται ήδη ορθώς στην ελληνική θεωρία ότι με διορθωτική ερμηνεία που ερείδεται επί της αρχής της αναλογικότητας απαιτείται και

152. Μολονότι τέτοια αναφορά δεν υπάρχει στην αιτιολογική έκθεση επί του τελικού σχεδίου, όπως λ.χ. για το νέο τρόπο προσδιορισμού της χρηματικής ποινής, η οποία είναι ίσως η μοναδική αναφορά της σε επιρροή από ξένο νομοθέτημα (σ. 16). Πρβλ. σχετικώς PK StGB-Trechsel/Keller, Vor. Art. 52 Rn. 1 και από ελληνικής πλευράς Καϊάφα-Γκμπάντι, σε: Μ. Καϊάφα-Γκμπάντι/Ν. Μπιτζιλέκης/Ε. Συμεωνίδου-Καστανίδου, Δίκαιο των Ποινικών Κυρώσεων, 2020 (εφεξής: Δίκαιο των Ποινικών Κυρώσεων), σ. 572 επ.· Κοσμάτο, σε: Σ. Παύλου/Κ. Κοσμάτος, Οι κυρώσεις στον νέο ποινικό Κώδικα, 2020 (εφεξής: Οι κυρώσεις), σ. 190. Γενικώς μία από τις πολλές αρετές των αιτιολογικών εκθέσεων του παλαιού ΠΚ, η οποία δυστυχώς δεν απαντά στην αιτιολογική έκθεση επί του τελικού σχεδίου του νέου ΠΚ (που βασίστηκε ιδίως στην αιτιολογική έκθεση επί του σχεδίου της προηγούμενης επιτροπής υπό την προεδρία Μανωλεδάκη/Συμεωνίδου-Καστανίδου), ήταν η εξαντλητική αναφορά των ξένων ρυθμίσεων, προτύπων και επιρροών, η οποία όχι μόνο αναδείκνυε την ποιότητα της επιστημονικής εργασίας των συντακτών του με τα πενήντα χρόνια του μεσοπολέμου, αλλά και επέτρεπε στον ερμηνευτή μεταγενέστερων εποχών την ακριβέστερη ανασύσταση της βούλησης του ιστορικού νομοθέτη, καθώς και τη διαμόρφωση αντίληψης για τις θεωρητικές επιρροές στη διατύπωση και την αντικειμενική τελολογία της κάθε διάταξης.

153. Payer, sui-generis 2020, 239· PK StGB-Trechsel/Keller, Art. 52 Rn. 1.

154. Payer, sui-generis 2020, 239· PK StGB-Trechsel/Keller, Art. 52 Rn. 2b.

155. PK StGB-Trechsel/Keller, Art. 52 Rn. 1.

156. PK StGB-Trechsel/Keller, Art. 52 Rn. 2.

157. PK StGB-Trechsel/Keller, Art. 52 Rn. 2.

158. Καϊάφα-Γκμπάντι, Δίκαιο των Ποινικών Κυρώσεων, σ. 577.

εδώ η κρίση ότι η επιβολή της ποινής θα ήταν στη συγκεκριμένη περίπτωση δυσανάλογα επαχθής ή μη αναγκαία, μολονότι είναι η μοναδική εκ των περιπτώσεων του άρθρου 104B § 1 ΠΚ που ο νομοθέτης δεν την απαιτεί ρητά¹⁵⁹. Η μοναδική, αλλά ουσιώδης διαφορά του άρθρου 52 ελβΠΚ από το άρθρο 104B περ. γ' ΠΚ είναι ότι κατά την ελβετική διάταξη η άφεση της ποινής είναι υποχρεωτική¹⁶⁰, εφόσον συντρέχουν οι προϋποθέσεις της, ενώ κατά τη νεόκοπη ελληνική διάταξη η άφεση της ποινής επαφίεται στη διακριτική εξουσία του δικαστή σε όλες τις περιπτώσεις της παρ. 1 του άρθρου 104B και είναι υποχρεωτική μόνο στην περίπτωση της παρ. 2 του άρθρου 104B (που αντιστοιχεί στο άρθρο 53 ελβΠΚ)¹⁶¹.

64. Στο νέο ΠΚ 2019 κατατάσσεται συστηματικά η δικαστική άφεση της ποινής για λόγους έλλειψης προληπτικής αναγκαιότητας, που προβλέπεται στο άρθρο 104B, στους ουσιώδεις θεσμούς ελαστικότητας της ποινής κατά την (εν ευρεία εννοία) επιμέτρησή της¹⁶². Συνεπώς οι ανωτέρω αναπτύξεις για τη δογματική κατηγορία της προληπτικής αναγκαιότητας είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για την ερμηνεία της νέας διάταξης, μολονότι κατά το ισχύον θετικό ελληνικό δίκαιο αυτή δεν τοποθετείται, καθώς φαίνεται, συστηματικά και δογματικά σε κάποια από τις τρεις βαθμίδες της δόμησης του εγκλήματος. Ωστόσο η δογματική εγγύτητα της κατηγορίας αυτής προς τις προϋποθέσεις του ποινικώς κολάσιμου (Strafbarkeit) προκύπτει ανάγλυφα από τη δικονομική αντιμετώπισή της, αφού κατά το άρθρο 368 εδ. τελευταίο του ΚΠΔ 2019 η δικαστική άφεση της ποινής (μπορεί να μην είναι, όμως) λογίζεται ως αθώωση για την ενεργοποίηση των σχετικών δικονομικών μηχανισμών (π.χ. ένδικα μέσα, απόδοση κατασχεθέντων ή δεσμευθέντων κλπ.)¹⁶³. Με βάση όσα προηγήθηκαν μπορούν λοιπόν να διατυπωθούν οι ακόλουθες θέσεις σχετικά με τη **δικαστική άφεση του αξιοποίνου λόγω έλλειψης προληπτικής αναγκαιότητας** ποινικής τιμωρίας στις τρεις περιπτώσεις (δύο ελβετικές και μία ελληνική) πολιτικής ανυπακοής που παρατέθηκαν ανωτέρω:
65. Στην **περίπτωση «Federer»** είναι δεδομένη η μικρή κοινωνική βλαπτικότητα της ευφάνταστης ειρηνικής διαμαρτυρίας, την οποία ενδεικνύει η αντίδραση των θιγόμενων στα δικαιώματά τους τρίτων, πελατών της τράπεζας, των οποίων η εξυπηρέτηση παρεμποδίστηκε για ένα έστω μικρό χρονικό διάστημα. Την αντιμετώπισαν με χαμόγελο! Εξάλλου, η παθητική, μη επιθετική καθιστική διαμαρτυρία, συνοδευόμενη από την ανοχή της μεταφοράς τους

159. Καϊάφα-Γκμπάντι, Δίκαιο των Ποινικών Κυρώσεων, σ. 577 επ.: Κοσμάτος, Οι κυρώσεις, σ. 191.

160. PK StGB-Trechsel/Keller, Art. 52 Rn. 1.

161. Κοσμάτος, Οι κυρώσεις, σ. 190· Καϊάφα-Γκμπάντι, Δίκαιο των Ποινικών Κυρώσεων, σ. 569, 571. Ωστόσο η ελβετική εμπειρία καταδεικνύει ότι υποχρεωτικότητα και δικαστική άφεση της ποινής δεν είναι μεγέθη ασύμβατα, όπως υποστηρίζει η Καϊάφα-Γκμπάντι, ό.π., σ. 593.

162. Βλ. αιτιολογική έκθεση επί του τελικού σχεδίου, σ. 25.

163. Αντίθετα στην Ελβετία η απόφαση είναι καταδικαστική άνευ επιβολής ποινής (PK StGB-Trechsel/Keller, Art. 52 Rn. 1).

εκτός του χώρου από τα όργανα της πράξης, δεν στερεί από τη διαμαρτυρία τον ειρηνικό της χαρακτήρα, αφού δεν συνιστά βία¹⁶⁴. Η πρόσφατη εισαγωγή των νέων κωδίκων παρέχει και παρ' ημίν τη δυνατότητα εκμετάλλευσης των ανανεωμένων δικονομικών μηχανισμών αποχής από την ποινική δίωξη, και συγκεκριμένα εν προκειμένω, λόγω του πλαισίου ποινής που απειλείται στο άρθρο 334 ΠΚ, του άρθρου 48 ΚΠΔ 2019 για την αποχή από την ποινική δίωξη υπό όρους. Θεωρώ όμως ότι η συγκεκριμένη περίπτωση θα μπορούσε κάλλιστα σε επίπεδο ουσιαστικού ποινικού δικαίου να υπαχθεί στο νέο άρθρο 104B § 1 ΠΚ 2019, το οποίο προβλέπει μεταξύ των λόγων δικαστικής άφεσης της ποινής στην περ. γ' αυτού την ιδιαίτερος μικρή βαρύτητα του κινδύνου ή της βλάβης που προκλήθηκε από την πράξη. Στην περίπτωση αυτή η μικρή κοινωνική βλαπτικότητα της πράξης σηματοδοτεί το μειωμένο άδικο αυτής, πράγμα που σημαίνει ότι και η ενοχή είναι αντίστοιχα μειωμένη: επιπλέον οι δράστες δεν άγονταν από μία επίμεμπτη, εχθρική στάση απέναντι στην έννομη τάξη, αλλά από ευγενή, προσανατολισμένα στο κοινό καλό κίνητρα¹⁶⁵. Εξάλλου, η πράξη δεν κατέλειπε κάποιες συνέπειες που απαιτούσαν κόπους και έξοδα για την άρση τους. Κατά τα λοιπά φαίνεται ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις έλλειψης προληπτικής αναγκαιότητας επιβολής ποινής που διατύπωσε ο *Roxin* για τις περιπτώσεις πολιτικής ανυπακοής, οι οποίες (προϋποθέσεις) μπορούν να αξιοποιηθούν εν γένει στο πλαίσιο του θετικού ελληνικού δικαίου κατά την ερμηνεία του άρθρου 104B ΠΚ 2019¹⁶⁶: Η διαμαρτυρία αφορούσε υπαρξιακά ζητήματα για το κοινωνικό σύνολο, στα οποία συγκαταλέγεται αναντίρρητα η προστασία του περιβάλλοντος. 2. Οι δράστες έδρασαν με κίνητρο την μέριμνα για το κοινό καλό. 3. Η παραβίαση του κανόνα είχε μία εμφανή σχέση με τον αποδέκτη της διαμαρτυρίας. 4. Οι δράστες είχαν καταδείξει την πίστη τους στην κοινοβουλευτική δημοκρατία με τις προσπάθειές τους μέχρι εκείνο το σημείο, οι οποίες απαριθμήθηκαν στις δικαστικές αποφάσεις. 5. Η διαμαρτυρία υπήρξε μη βίαιη, ειρηνική και δεν προβλήθηκε ενεργητική αντίσταση κατά των δυνάμεων της τάξης (προβλήθηκε μόνο παθητική αντίσταση από κάποιους εκ των διαδηλωτών). 6. Η παρεμπόδιση των τραπεζικών εργασιών λόγω της διαμαρτυρίας ήταν ελάχιστη και η όχληση εξ αυτής χρονικά περιορισμένη. Σε μια τέτοια περίπτωση που **δεν υπερβαίνει την απλή οχληρία** μπορεί κατεξοχήν να χορηγηθεί δικαστική άφεση της ποινής κατά το άρθρο 104B ΠΚ 2019.

66. Για την **περίπτωση της «ματωμένης παλάμης»** υφίσταται κατ' αρχήν ομοίως στο ισχύον ελληνικό δίκαιο τόσο η δυνατότητα δικαστικής άφεσης της ποινής, όσο και η δυνατότητα αποχής από την ποινική δίωξη κατά το άρθρο 48 ΚΠΔ (ή και κατά τη διάταξη του

164. *A. Kaufmann*, NJW 1988, 2583.

165. *Payer*, *sui-generis* 2020, 240.

166. Έτσι και ο *Payer*, *sui-generis* 2020, 240 για το άρθρο 52 ελβΠΚ, χωρίς όμως να εξετάζει το ζήτημα και από την σκοπιά της πολιτικής ανυπακοής.

άρθρου 45 § 2,3 ΚΠΔ 2019, εφόσον η ζημία από τη φθορά θεωρηθεί ελαφρά, βλ. ά. 378 § 1 εδ. β΄ ΠΚ 2019). Φρονώ, ωστόσο, ότι για την πιο επιθετική δράση που έλαβε χώρα στην υπόθεση αυτή δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί η ίδια λύση με την προηγούμενη περίπτωση όσον αφορά τη δικαστική άφεση της ποινής. Εν πρώτοις είναι αμφίβολο κατά πόσον αυτή συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά μίας ειρηνικής διαμαρτυρίας, ώστε να υπαχθεί στις περιπτώσεις πολιτικής ανυπακοής¹⁶⁷. Πέραν του γεγονότος ότι οι συνέπειες της πράξης αυτής, που συνιστά βιαιοπραγία κατά πράγματος¹⁶⁸, έχουν μία μονιμότητα και προϋποθέτουν ενέργειες αποκατάστασης και αντίστοιχη δαπάνη (βαφή πρόσοψης του υποκαταστήματος), θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η συγκεκριμένη ενέργεια θίγει και τους απλούς εργαζόμενους στην τράπεζα (και όχι μόνο την ίδια την εργοδότη τους), αφού στον περαστικό που διέρχεται και παρατηρεί τις «ματωμένες παλάμες» δημιουργούνται συνειρμοί ότι όσοι εργάζονται στο υποκατάστημα δέχονται να εργάζονται για εργοδότη που «έχει βάψει τα χέρια του με αίμα αθώων» ή συμμετέχουν στο «έγκλημά» του. Οι μνήμες από τις συνέπειες τέτοιων συνειρμών είναι, τουλάχιστον στη δική μας χώρα, ακόμη νωπές και η προληπτική αναγκαιότητα ποινικής τιμωρίας δεν μπορεί ως εκ τούτου να αποκλειστεί. Όπως επισημαίνει και ο *Roxin*, η έλλειψη προληπτικής αναγκαιότητας δεν μπορεί να καταφάσκει για «περιφερόμενους ταραξίες»¹⁶⁹. Θεωρώ λοιπόν, για τους ανωτέρω εκτεθέντες λόγους, ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση ένας συμβολικός ποινικός κολασμός, με ταυτόχρονη αναγνώριση της ελαφρυντικής περίπτωσης των μη ταπεινών αιτιών (84 § 2 περ. β΄ ΠΚ), ανταποκρίνεται καλύτερα στη συμβολική μεν, πλην όμως ποινικώς κολάσιμη πράξη πολιτικής ανυπακοής, χαρακτηριστικό της οποίας είναι, όπως αναφέρθηκε, η αναδοχή του κινδύνου επιβολής ποινικών κυρώσεων. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν επρόκειτο δηλαδή για μία απλή οχληρία, η οποία δεν απαιτούσε κανενός είδους αποκατάσταση του θιγέντος ατομικού εννόμου αγαθού. Όπως σημείωσε ορθά το πρωτοβάθμιο δικαστήριο της Γενεύης, ακόμη και αν η μορφή που χρησιμοποιήθηκε μπορούσε να καθαριστεί εύκολα, τούτο δεν μπορούσε να γίνει χωρίς κόπο και έξοδα.

67. Το ίδιο ισχύει και για την **περίπτωση της πολιτικής ανυπακοής των Θεσπρωτών ενάντια στη ρύπανση του ποταμού Καλαμά**. Σε μια τέτοια περίπτωση δεν θα συνέτρεχαν δηλαδή οι προϋποθέσεις του άρθρου 104B ΠΚ, ήδη ως εκ του ότι η παρακώλυση των συγκοινωνιών, ο αποκλεισμός του λιμανιού και ο αποκλεισμός του κτιρίου της Νομαρχίας δεν είχαν μικρή, συμβολική διάρκεια.

167. Πρβλ. *Schüler-Springorum*, Aspekte, S. 80.

168. Για την έννοια αυτής βλ. *Μανωλεδάκη*, Επιβουλή της Δημόσιας Τάξης², 1994, σ. 170· αιτιολογική έκθεση ΣχεδΠΚ 1929/1933, εις: *Ζαχαρόπουλου*, Ελληνικός Ποινικός Κώδιξ, 1950, σ. 196· ΣυμβΠλημΑθ 3210/1979 ΠοινΧρ 1980, 361.

169. Έτσι ο *Roxin*, in: FS für Schüler - Springorum, S. 456.

VI. Επιμύθιο

68. Στην περίπτωση «Gloria» το γερμανικό Ακυρωτικό εξέδωσε μία απόφαση μάλλον προοδευτική για τα κοινωνικά ήθη της εποχής του επί μίας περίπτωσης συντηρητικά προσανατολισμένου ακτιβισμού υπέρ των «ηθών» και της «δημοσίας αιδούς». Αν και η έννοια της πολιτικής ανυπακοής συνδέθηκε ιδίως και αναδείχθηκε από τα πασιφιστικά κινήματα των δεκαετιών του 1970 και του 1980, εντούτοις και η περίπτωση «Gloria» υπήρξε αναντίρρητα τέτοια. Κατά την πορεία της κοινωνικής εξέλιξης τη θέση αυτού του συντηρητικού ακτιβισμού κατέλαβε ένας ακτιβισμός με προοδευτικό πρόσημο, αρχικά πασιφιστικός και ήδη κατεξοχήν περιβαλλοντικός. Σε όλη αυτή την κοινωνική διαδρομή η ποινική δογματική υπήρξε όμως αμετακίνητη στις θέσεις της για την υπεράσπιση των έννομων αγαθών του κοινωνικού συνόλου από τον απλό πολίτη. Και ορθώς, βάσει του ρόλου που καλείται να επιτελέσει στο πλαίσιο του δημοκρατικού κράτους δικαίου ως η πραγματική τέταρτη εξουσία που ελέγχει τους *custodientes*¹⁷⁰ χωρίς ηθικό ή πολιτικό πρόσημο. Η άρση του αδίκου τέτοιων πράξεων γινόταν και γίνεται δεκτή σε πολύ περιορισμένο πλαίσιο, ακριβώς επειδή το ποινικό δίκαιο, όπως ορθά είχε αναδείξει ο *Μαγκάκης*, δεν μπορεί να επιτρέψει και να δικαιολογήσει την παρακρατική δραστηριότητα με την αναγνώριση ενός δικαιώματος ανεξέλεγκτης αυτόβουλης προστασίας υπερατομικών εννόμων αγαθών από ιδιώτες¹⁷¹, και μάλιστα όταν οι δημοκρατικοί θεσμοί λειτουργούν. Εξάλλου, και η δικαιοφιλοσοφική θεωρία της πολιτικής ανυπακοής αφορά κατά τον *Rawls* μόνο μία κατά βάση ευνομούμενη, δημοκρατική πολιτεία, η οποία ευρίσκεται σε «κατάσταση εγγύς της δικαιοσύνης», ώστε αυτή «η θεωρία αφορά το ρόλο και το εύλογον της πολιτικής ανυπακοής προς μία νομίμως εγκατεστημένη δημοκρατική εξουσία»¹⁷². Η γνήσια πολιτική ανυπακοή δεν είναι πρωτίστως θέμα του Ποινικού Δικαίου και δεν πρέπει να μετακυλύεται σε αυτό η επίλυση του κοινωνικού διλήμματος που ανακύπτει κάθε φορά που ευρισκόμεθα ενώπιον τέτοιων πράξεων. Είναι προεχόντως θέμα ποιότητας της δημοκρατίας μας. Ως εκ τούτου δεν υπάρχει καταλληλότερη κατακλείδα από τα διαχρονικά λόγια του *Claus Roxin*: «Η δύναμη μίας δημοκρατίας δεν καταδεικνύεται από τον ζήλο της για την επιβολή ποινής, αλλά από την ανεκτικότητα που μπορεί να επιδείξει εμμένοντας ταυτόχρονα στην ισχύ της απόφασης της πλειοψηφίας»¹⁷³.

170. *Schünemann*, *Strafrechtsdogmatik als Wissenschaft*, in: *Festschrift für Claus*, 2001, S. 8.

171. *Μαγκάκης*, *Διάγραμμα*, σ. 203.

172. *Rawls*, *A theory of justice*, pg. 319

173. *Roxin*, in: *FS für Schüler - Springorum*, S. 456.